

Örebro universitet
Akademin för juridik, psykologi och socialt arbete
Juristprogrammet

Erik Bengtsson

TROVÄRDIGHETSBEDÖMNINGEN AV
MUNTLIGA UTSAGOR I
BROTTMÅLSPROCESSEN

Examensarbete
30 högskolepoäng

Handledare: Kerstin Nordlöf

Ämnesområde: Processrätt

VT 2010

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

ABSTRACT	4
SAMMANFATTNING	5
FÖRKORTNINGAR	6
1 INLEDNING	7
1.1 BAKGRUND	7
1.2 SYFTE	7
1.3 FRÅGESTÄLLNINGAR	8
1.4 AVGRÄNSNING	8
1.5 METOD OCH MATERIAL	8
1.6 DISPOSITION	8
2 BEVISNING	9
2.1 HISTORIK	9
2.2 ALLMÄNT OM BEVISNING	10
2.2.1 <i>Bevisvärdering och bevisföring</i>	11
2.2.2 <i>Beviskrav i ord mot ord-situationer</i>	12
3 TROVÄRDIGHETSBEDÖMNING	14
3.1 TROVÄRDIGHET OCH TILLFÖRLITLIGHET	14
3.2 VITTNESPSYKOLOGI	17
3.2.1 <i>Psykologisk forskning</i>	18
3.2.1.1 <i>Bedömare</i>	19
3.2.1.2 <i>Utsagespersonen</i>	20
3.3 REGLER OCH PRAXIS	22
3.3.1 <i>Högsta domstolens kriterier för utsagesanalys</i>	22
3.3.2 <i>Kriterier för utsagesbedömning enligt vittnespsykologi</i>	25
3.4.1 <i>De rättsliga aktörerna</i>	26
3.4.1.1 <i>Målsägande</i>	26
3.4.1.2 <i>Tilltalad</i>	27
3.4.1.3 <i>Vittne</i>	29
3.4.1.4 <i>Sakkunnig</i>	30
3.4.1.5 <i>Domare</i>	30
3.4.1.6 <i>Försvare</i>	32
3.4.1.7 <i>Åklagare</i>	33
3.4.1.8 <i>Målsägandebiträde</i>	33
3.5.1 <i>Förhöret</i>	33
3.6.1 <i>Regler för överföring av utsaga och metoder för trovärdighetsbevisning</i>	35
3.6.1.1 <i>Överföring av utsagan</i>	35
3.6.1.2 <i>Tekniska hjälpmedel</i>	37
3.6.1.3 <i>Karaktärsbevisning</i>	37
3.7.1 <i>Det hypotetiska rationalitetsresonemanget och allmänna erfarenhetssatser</i>	39
3.7.1.1 <i>Domarreglerna</i>	41
4 TROVÄRDIGHETSBEDÖMNINGEN I PRAXIS	43
4.1 TROVÄRDIGHETSBEDÖMNINGEN I RÄTTSFALL FRÅN HOVRÄTTERNA 2008 OCH 2009	43
4.1.1 <i>Kriterier som påverkar trovärdigheten positivt</i>	44
4.1.2 <i>Kriterier som inverkar negativt på trovärdigheten</i>	45
5 SLUTSATSER	46

5.1	AVSLUTANDE SYNPUNKTER	48
	KÄLLFÖRTECKNING	50
	<i>Offentligt tryck</i>	50
	<i>Rättsfall</i>	50
	<i>Litteratur</i>	51
	Studentuppsatser	54
	<i>Elektroniska källor</i>	54

Abstract

In some criminal cases, the only existing evidence is the verbal statement of a witness or the plaintiff. The typical example is an alleged rape where victim and perpetrator have had some kind of relation, and their records of the incident differ. In these cases, the assessment of the value of the evidence drawn from the plaintiff's story is of crucial importance. On the one hand, a false positive judgment means that a person is wrongly convicted, on the other hand, a failure to correctly identify a truthful claim of rape means that a victim of a severe crime is left without judicial remedy. That the prosecutor must prove that the crime is committed by the defendant without reasonable doubt, means that there is much more chance of a failure to convict guilty felons, than of the opposite.

In the essay, the rules of criminal procedure directed at the evaluation of the verbal statement are identified and critically evaluated from the perspective of how they may or may not facilitate the judgment of a verbal statement presented before the court, either in person, or through other media such as video. Current psychological research on people's ability to discern truth from lie, from the viewpoint of the sender as well as the judge, is described.

The essay shows that the rules of procedure, those that regulate the allowing of evidence, as well as those that guarantee the parties' fair trial, and rules directed at the legal procedure before the court may facilitate as well as improve the assessment of credibility of a verbal statement. However, the instruments that the judges use to value the truthfulness in a statement has received mixed support in the psychological research, which in turn tends to be performed in an artificial environment foreign to the legal procedure, and using students rather than professionals as research subjects. Attributes inherent to the judge may influence his or her evaluation of the credibility of a statement.

Sammanfattning

Uppsatsen handlar om trovärdighetsbedömningen av muntliga utsagor i brottmål. Syftet är att undersöka vilka processuella regler som reglerar eller har betydelse för trovärdighetsbedömningen och vilka erfarenhetssatser som domstolarna använder sig av när det gäller att avgöra sanningshalten i berättelser som inges vid huvudförhandling, antingen live eller via video eller ljudupptagning. Andra frågeställningar gäller hur processreglerna påverkar trovärdighetsbedömningen av utsagor, med beaktande av det vittnespsykologiska paradigmet som går ut på att människor har svårt att skilja en sanning från en lögn. Metoden för uppsatsen är rättsdogmatisk för att fastställa gällande rätt, och tvärvetenskaplig för att belysa eventuella psykologiska felkällor vid trovärdighetsbedömningen. Publicerad praxis från hovrätterna under 2008 och 2009 undersöks i den mån rättsfallen behandlar bevisvärdering ur trovärdighetssynpunkt.

Principen om fri bevisvärdering och bevisföring är en utgångspunkt för värderingen av en utsagas bevisvärde. Det finns inga förhandsregler som stadgar vilken sorts bevisning som ska godtas, även om bevisning kan avvisas på den grunden att den är utan betydelse för utgången i målet. Domarerfarenhet och insikter från vittnespsykologi och utsagesanalys används av domstolarna för att värdera utsagors bevisvärde. Kriterier som talar för att utsagan är sann är exempelvis att den är lång, sammanhängande och klar. Den ska också vara detaljerad och rimlig i sig. Utsagespersonen bör inte ha något motiv till beljugande. Utsagans uppkomstbetingelser ska granskas. Stort utrymme ges också rättens autonoma trovärdighetsbedömning. Dessa erfarenhetssatser användbarhet för att korrekt identifiera sanning eller lögn har blandat stöd i den experimentella forskningen. Forskningen tenderar dock ofta att utföras i en artificiell situation och försökspersonerna är oftast studenter.

Olika regler gäller för de olika utsagespersonerna tilltalad, målsägande och vittne. Vittnen svär ed under straffansvar, vilket höjer tillförlitligheten av deras utsagor. Den tilltalades utsaga bedöms med utgång från dess rimlighet och vad som annars är bevisat i målet. Den tilltalade har en rätt att företrädas av en försvarare. Sakkunniga kan användas för att bedöma trovärdigheten hos personer. Olika former av jäv kan medföra att domare inte ska döma i mål där det kan finnas risk att deras intresse av utgången i målet kan påverka deras dömande. I dömandet existerar ett demokratiskt inslag i och med nämndemännen, som ska spegla befolkningen och tillföra dömandet inflytande av det allmänna rättsmedvetandet.

Överföringen för utsagan är av stor betydelse för bevisvärdet av utsagan. Det omedelbara uppträdandet i domstolen har högre bevisvärde än en videoupptagning. Tekniska hjälpmedel för avgörandet av en persons trovärdighet, exempelvis lögn-detektorer, används inte. Bevisning om en persons trovärdighet är tillåten om den siktar på ett konkret förhållande, men bör avvisas om det rör bevisning om personens allmänna trovärdighet, som rätten själv kan bilda sig en uppfattning om.

Uppsatsens slutsatser är att processen förbättrar trovärdighetsbedömningen, dels på grund av det omedelbara förfarandet, dels genom reglerna i sig samt med beaktande av EKMR:s regler om *fair trial*. Hovrätterna och tingsrätterna tenderar att följa HD-praxis vid trovärdighetsbedömningen. Den subjektiva trovärdighetsbedömningen ges mycket stort utrymme. Det kan emellertid finnas felkällor i domstolens metoder och allmänna erfarenhetssatser, påvisade av forskningen, både sådana som är hänförliga till domare specifikt och sådana som härrör från människors generellt låga precision vid dömandet en berättelses sanningshalt.

Förkortningar

BrB	Brottsbalken (1962:700)
EKMR	Europakonventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
HD	Högsta domstolen
JK	Justitiekanslern
JT	Juridisk tidskrift
JuU	Justitieutskottet
NJA	Nytt juridiskt arkiv I
NJA II	Nytt juridiskt arkiv avdelning II
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalken (1942:740)
RF	Regeringsformen (1974:152)
RH	Rättsfallssamling från hovrätterna
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning
VRGA	Vägledande regler om god advokatsed
ÄRB	1734 års rättegångsbalk

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Historiens dom är hård, men inte alltid rättvis. I de flesta fallen tycks de rätta svaren finnas på bedömarens sida och bevisbördan ligger hos dåtiden. Om 100 år kommer säkerligen de processregler som gäller idag att verka föråldrade och primitiva, utom i de delar där de överensstämmer med framtidens gällande rätt, där de kommer att anses vara före sin tid. De regler som gällde för rättegångsförfarandet år 1910 är upphävda. Regler för bevisprövning och bevisföring som gällde för flera hundra år sedan påminner ibland inte ens om dagens regler. Idag anser vi att järnbördsbeviset var en mycket primitiv regel, som vi utan tvekan avfärdar som dumheter. Järnbörden gick ut på att den anklagade i ett brottmål (som hade bevisbördan), kunde svära sig fri genom att bära ett glödgat järn i nio steg innan han fick kasta det ifrån sig. Hur såren sedan läkte avgjorde personens skuld. Blev såren infekterade var han skyldig, och annars gick han fri. Det var inte en plågsam variant av att kasta tärning – förfarandet sågs inte som slumpmässigt, utan som att Gud avgjorde saken. Oavsett om vi idag anser att det var fel sätt att driva process på måste en fullständig analys av järnbörden beakta processen runt omkring bevisföringen såväl som själva bevisregeln. Låt oss anta att det fanns medicinska förklaringar till varför vissa personers händer inte blev infekterade, som bättre läkkött, smutsiga händer, personens hälsotillstånd, eller ohygieniska förhållanden. Kanske fanns det saker i själva hanteringen som påverkade utgången, till exempel kanske nio steg var en olika lång sträcka på olika platser.

En utgångspunkt för en kvalitativ bedömning av bevisregler och processförfarandet är rättssäkerhetshänsyn. Förekommer det att oskyldiga fälls eller att skyldiga, i alltför hög grad, frias? De bevisregler vi har i Sverige idag, framstår i många jämförelser som väldigt fria. Problemet är att, i likhet med hur det (troligen) var på järnbördens dagar, förekommer idag fällande av personer på grunder som kan kritiseras i efterhand, bland annat enligt forskning, och har lett till frikännanden efter resningar. Det centrala för dessa typer av mål tycks vara trovärdighetsbedömningen och de svårigheter som möter rätten i att korrekt bedöma om en person talar sanning eller ljuger, eller med andra ord hur pass högt bevisvärde en utsaga har. I ord mot ord-situationer är trovärdighetsbedömningen mycket central, och det är mycket viktigt att domstolen kan nå upp till beviskravet som krävs för fällande dom, om vissa typer av brott överhuvudtaget ska gå att lagföra.

1.2 Syfte

Syftet med denna uppsats är att klargöra hur bedömningen av trovärdighet i utsagor inför domstol i brottmål genomförs, rent praktiskt processuellt, men också rent juridiskt – vilka erfarenhetssatser och kriterier som avgör om en utsaga är trovärdig eller inte, enligt nu gällande rätt. I fråga om erfarenhetssatser är inte ambitionen att vara helt uttömmande, men att sammanfatta de generella erfarenhetssatser som är av betydelse i de fall där fokus på trovärdighetsbedömningen är särskilt stor. Uppsatsen tar också sikte på trovärdighetsbedömningen ur ett rättssäkerhetsperspektiv, främst rättsprincipen att alla ska behandlas lika inför lagen, stadgad i RF 1:9.

1.3 Frågeställningar

1. Vilka processuella regler handlar om eller har betydelse för trovärdighetsbedömningen?
2. Vilka erfarenhetssatser använder sig domstolarna av för att undersöka en utsagas trovärdighet?
3. Vilka felkällor ur ett vetenskapligt perspektiv och nackdelar ur ett rättssäkerhetsperspektiv existerar potentiellt vad gäller domstolarnas trovärdighetsbedömning?
4. Hur förbättrar processreglerna bedömningen av trovärdigheten i muntliga utsagor?

1.4 Avgränsning

Uppsatsen begränsas till trovärdighetsbedömningen av muntliga utsagor i brottmål. Andra måltyper där det kan vara aktuellt med trovärdighetsbedömningar, exempelvis försäkringsmål, tas alltså inte upp. Inte heller tas förfarandet i tryckfrihetsmål upp. Förfarandet vid förundersökningen lämnas utanför denna framställning. Även om uppsatsen behandlar processregler är avsikten inte att vara en introduktion till processrätt, utan enbart de regler som är av direkt eller indirekt betydelse för trovärdighetsbedömningen, eller är nödvändiga för klarheten i framställningen, ägnas uppmärksamhet. Vittnespsykologi som avser minnets funktion eller människors iakttagelseförmåga osv. utelämnas.

1.5 Metod och material

Jag kommer att använda mig av rättsdogmatisk metod och använda traditionella rättskällor som lagar, förarbeten, doktrin och prejudikat för att fastställa hur trovärdighetsbedömningen görs. Även EKMR och praxis från Europadomstolen tas med i viss mån. För att belysa trovärdighetsbedömningens aspekter i ljuset av empirisk granskning, samt för att utforska begreppet trovärdighet, kommer jag att använda mig av en tvärvetenskaplig metod och särskilt av psykologisk forskning som berör området. Praxis från hovrätterna som var refererade i RH 2008 och 2009 (de två senaste åren) och där bevisvärdering av trovärdigheten i utsagor var ett moment kommer att granskas, medan rättsfallsreferat från Högsta domstolen tas med i den mån det belyser gällande rätt.

1.6 Disposition

Andra kapitlet handlar allmänt om bevisning. Kapitlet inleds med en kort historik och därefter beskrivs allmänna principer för bevisvärdering, bevisprövning och beviskrav. Tredje kapitlet handlar om trovärdighetsbedömningen, dels enligt de regler som gäller för de olika processuella aktörerna och de kriterier för trovärdighetsbedömning som slagits fast i vägledande praxis, men också enligt psykologisk forskning om hur stor precision bedömare har när de ska skilja sanning från lögn. Fjärde kapitlet behandlar trovärdighetsbedömningen enligt nuvarande praxis i hovrätterna. Samtliga rättsfall från RH-samlingarna från 2008 och 2009 som handlar om trovärdighetsbedömning i väsentlig mån tas upp och de skäl som domstolarna använt för bedömningen sorteras in under de kriterier som de faller under. Femte kapitlet tar upp slutsatser och besvarar uppsatsens frågeställningar.

2 Bevisning

2.1 Historik

Under tiden för de första nedtecknade svenska lagarna – medeltidslagarna – fanns det två processformer som existerade samtidigt. Den äldsta och vanligaste av dem var edgärdsmanprocessen. Den anklagade hade bevisbördan för sin oskuld. Han kunde svära sig fri med så kallad värjemålsed. Därutöver fanns bevisregler som fastställde hur många edgärdsmän som skulle styrka eden. De skulle alltså inte yttra sig om själva saken, utan garantera att den anklagade talade sanning. Ju allvarligare brott, desto fler edgärdsmän krävdes. Om den anklagade kunde ställa upp med lagens föreskrivna antal edgärdsmän gick han fri. Den andra processformen var nämndprocessen. En nämnd bestående av 12 personer utredde målet, med en bevisprövning som påminde om senare tiders. Målet prövades genom vittnen, vilka dock inte behövde bevittnat en händelse utan kunde ha observerat indicier som pekade på brott. Bevisbördan låg nu på käranden.¹

Olika brott kunde kräva olika former av bevis. Ett exempel från den skånska kyrkorätten är att om en person anklagades för att ha brutit kyrkogårdsfriden renar han sig med egen ed av 12 män. Om fridsbrottet skedde i kyrkan krävdes att 12 nämndemän förnekade hans skuld. Parallellt med nämnd- och edgärdssystemet fanns andra sätt för den anklagade att svära sig fri. Misstrodde den anklagade nämnden kunde han förneka brottet med järn. Järn krävdes också om åsyna vittnen fanns till en misshandel av en präst.² Den anklagade skulle hålla ett glödgat järn i handen och gå med det i nio steg. Såren inspekterades efter några dagar. Hade såren läkt gick personen fri men var de infekterade var han skyldig.³

Från 1500-talet till 1734 års lag förändrades processen väsentligt, i och med inflytande från främst tysk rätt. Själva systemet för domstolarna förändrades. Bland annat inrättades hovrätterna, vilket medförde en mer enhetlig rättsskipning. Under denna tid avskaffades edgärdsmanprocessen. Bevisförfarandet rörde sig mot legal bevisteori, vilket fick följden att bruket av tortyr för att få fram erkännanden ökade, eftersom det krävdes ”fullt bevis” för fällande dom. Ett erkännande var ett sådant fullt bevis.⁴

I och med 1734 års lag stadfästes den legala bevisteorin.⁵ Den byggde på strikta regler för bevisens värde. Till exempel var ett vittne halvt bevis, medan det krävdes två vittnen för att nå full bevisning som kunde ligga till grund för fällande dom, ”däri de instämma” (ÄRB 17:29).⁶ I likhet med äldre rätt var eden av stor betydelse och garant för bevisvärdets styrka då man svor att tala sanning inför Gud. En konsekvens av detta var att ingen okristen fick vittna (ÄRB 17:7). Undantag fanns förstås. En person kunde istället vittna på ”heder och samvete” om han eller hon inte var av lutheransk åskådning eller höras utan ed (i enklare mål). Den som tillhörde statskyrkan kunde få undervisning av prästen om han inte förstod edens betydelse, men annan okristen fick inte vittna.⁷ Ända fram till 1975 behölls det

¹ Inger, 1997 s. 53-54.

² Sjöholm, 1988 s. 57f.

³ Sjöholm, 1988 s. 53.

⁴ Inger, 1997 s. 111.

⁵ Inger, 1997 s. 157.

⁶ Mina hänvisningar till ÄRB är från 1904 års lagbok, utgiven av W. Uppström.

⁷ SOU 1938:44 s. 396f.

religiösa inslaget i eden, och vittnet svor att tala sanning inför Gud med handen på den heliga skrift.⁸

Tortyr förbjöds i 1734 års lag.⁹ För att få fram en bekännelse kunde domstolen istället anställa om att skjuta saken på framtiden. Det var att sätta den åtalade i fängelse till dess han erkände. Institutet upphävdes först år 1934.¹⁰ I 1734 års lag gällde den så kallade inkvisitoriska processföringen. Domaren både utredde och dömde, även om det skedde under ackusatoriska former i och med att åklagaren och den tilltalade var parter i rättegången.¹¹

Den fria bevisvärderingen inlemmades i processen genom praxis under 1800-talet.¹² År 1948 infördes den nya rättegångsbalken och den fria bevisvärderingen och bevisföringen lagstadgades.¹³ Nästa stora nyhet för bevisvärderingen var troligen Sveriges ratificerande av 1950 års EKMR¹⁴. Konventionen blev senare lag i Sverige.¹⁵ Konventionen handlar bland annat om grundläggande rättsprinciper, och rätten till en *fair trial* (Art. 6). Där ingår bland annat den misstänktes oskyldighetspresumtion och rätten att motförhört vittnen. Fair trial-reglerna har lett till förändringar i svensk praxis.¹⁶

2.2 Allmänt om bevisning

Enligt EKMR är den misstänkte att anses som oskyldig till det att han har befunnits skyldig (Art 6.2). Det innebär att det är åklagaren som har bevisbördan för samtliga moment i sin gärningsbeskrivning.¹⁷ Beviskravet för fällande dom i brottmål är högt, vilket bland annat uttrycks i sentensen *in dubio pro reo*¹⁸, att domaren i oklara fall hellre ska fria än fälla.¹⁹ Beviskravet för fällande dom i numeriska termer kan, enligt Ekelöf, inte uttryckas exakt.²⁰ Det rör sig dock om höga siffror, ibland laboreras med uttryck som att det skall till 98 % sannolikhet att en person gjort sig skyldig till ett brott för att fällande dom ska nås.²¹ Det höga beviskravet innebär i praktiken att den tilltalades skuld ska vara ställd *utom rimligt tvivel*.²² Det innebär att alla *rimliga* alternativa händelseförlopp till åklagarens gärningsbeskrivning ska vara uteslutna. Den tilltalade behöver inte föra upp alla tänkbara alternativa händelser till sitt försvar, men hans tystnad om saken kan tillmätas bevisvärde.²³

I RB 35:1 st. 1 stadgas att ”Rätten skall, efter samvetsgrann prövning av allt, som förekommit, avgöra, vad i målet är bevisat.” Det är en stadfästelse av den fria bevisvärderingen. Domaren kan i princip använda sin intuition om muntliga utsagor inför rätta. Han eller hon

⁸ Prop. 1975/76:64. Om vittnet av religiösa skäl hade betänkligheter mot att svära eden, eller om det religiösa momentet saknade betydelse för honom eller henne, kunde vittnet istället svära på heder och samvete, under tiden för 1948 års RB (NJA II 1943 s. 476f).

⁹ Inger, 1997 s. 157.

¹⁰ Olivecrona, 1968 s. 147.

¹¹ Inger, s. 157.

¹² Inger, s. 232.

¹³ Inger, s. 295.

¹⁴ Prop. 1951:165.

¹⁵ Lag 1994:1219.

¹⁶ SOU 1994:99 s. 189f. Se exempelvis NJA 1992 s. 532 och NJA 1996 s. 649.

¹⁷ Ekelöf, 2009 s. 150.

¹⁸ Uttrycks i reglerna om röstning i RB 29:3.

¹⁹ Ekelöf, 2009 s. 150.

²⁰ Ekelöf, 2009 s. 151.

²¹ Lambertz, 2009 s. 4.

²² NJA 1980 s. 725.

²³ Bolding, 1953 s. 336.

kan däremot inte använda sådant som inte förekommit under huvudförhandlingen som bevisning (RB 35:1). Exempel på detta är hans eller hennes privata vetande. Är dock fråga om sådant som tillhör den allmänna kännedomen, så kallad notoriska fakta, eller om lagen (*jura novat curia*) behöver bevisning inte föras om saken (RB 35:2).²⁴ Att domstolen inte får döma efter sådant som inte framkommit under huvudförhandlingen – *omedelbarhetsprincipen* – innebär att förundersökningsprotokollet, som inges till rätten, måste göras till processmaterial för att kunna få ett bevisvärde. Utsagor ska avges muntligt inför rätten enligt en huvudregel (RB 46:5). Vissa undantag kan göras, till exempel då en målsägande i ett sexualbrottmål är mycket ung. Enligt praxis hörs barn under 13 år inte inför rätten, utan förhöret med honom eller henne har tidigare spelats in på video under förundersökningen, och det är denna inspelning som granskas under huvudförhandlingen. Skriftliga bevis ska som huvudregel inte tillåtas (RB 35:14).

Några termer om bevis som kommer att figurera i framställningen är: *Bevisfaktum*: Det som framkommit genom bevisningen. Det har ett bevisvärde för *bevistemat* i målet. *Bevistema* är det som beviset ska bevisa, sägas ha bevisvärde om. Det måste avse ett *rättsfaktum*, något som är relevant för utgången i målet. *Bevismedel*: Det åberopade medium som bevistemat förs fram genom.²⁵ Det kan vara vittne, läkarintyg, et c.

2.2.1 Bevisvärdering och bevisföring

Även om bevisvärderingen är fri får domaren inte rent subjektivt avgöra bevisens värde. Bevisvärderingen måste vara objektivt grundad, och ”stödjas på skäl, som kunna godtagas av andra förståndiga personer.” Bevisvärderingen får inte grundas på ett helhetsintryck av bevisningen. Domaren måste också ange de grunder som han använder som stöd för domen i domskälen.²⁶ Detta innebär dock inte att domaren inte använder sin intuition för att avgöra bevisningens värde.²⁷ Det menar Stening var fallet även under tiden före nya rättegångsbalkens införande.²⁸ Förutom det som framkommit vid huvudförhandlingen kan domaren också grunda sina domskäl på omständigheter som är allmänt veterliga, så kallade allmänna erfarenhetssatser. Det är enligt processlagberedningen kunskap som tillhör den allmänna bildningen och livserfarenheten.²⁹

Alla sorters bevis kan ha bevisvärde i och med den fria bevisprövningens princip. I legal bevisteori fanns till exempel förbud mot hörsägenbevisning (ÄRB 17:24). Dock ska den bästa bevisningen framläggas, vilket innebär att hörsägenbevisning kan avvisas om det finns ett åsyna vittne till styrkande av samma rättsfaktum.³⁰ Den fria bevisföringen innebär att även bevis åtkomna på otillåtet sätt kan föras fram som bevisning, även om detta innebär att bevisvärdet sänks.³¹

²⁴ Med notoriska omständigheter likställs vad ”domaren i sin ämbetsutövning omedelbart iakttagit”.
SOU 1938:44 s. 380.

²⁵ Ekelöf, 2009 s. 15ff.

²⁶ SOU 1938:44 s. 377f.

²⁷ Bolding, 1953 s. 306; Lundstedt, 1950 s. 671.

²⁸ Stening, 1975 s. 31.

²⁹ SOU 1938:44 s. 378.

³⁰ Ekelöf, 2009 s. 43.

³¹ Se t.ex. NJA 2003 s. 323 om överskottsinformation från hemlig telefonavlyssning.

Olika teorier för bevisvärdering har utvecklats, bland annat en *numerisk* som anger sannolikheten för beviset från 0 till 100 % sannolikhet, och en *induktiv*. Den numeriska bevismetoden har två undergrupper – bevistemetoden och bevisvärdemetoden. Enligt Stening går bevistemetoden ut på sannolikheten för ett bevistema om bevisfaktum existerar.³² Värdemetoden går ut på sannolikheten att bevisfaktum bevisar bevistemat.³³

Den induktiva bevisvärdemetoden bygger på ett semantiskt sannolikhetsbegrepp och utgår från beviskravet *utom rimligt tvivel*. I den induktiva metoden söker rätten falsifiera alternativa hypoteser till åklagarens gärningsbeskrivning. De alternativa hypoteserna måste vara rimliga, vilket innebär att a) slutledningen baseras på ”goda grunder”, alltså på en utredning som är adekvat för målets beskaffenhet, b) tvivlet måste vara rationellt, och grundas på erkända erfarenhetssatser och logiska resonemang, och c) måste bygga på fakta som förekommer i målet och inte baseras på spekulationer, hypotetiska resonemang eller brister i utredningen.³⁴

Enligt Ekelöf kan bevisfakta (den information som kan slutledas från bevisningen) delas in i två former: kausala och icke-kausala bevisfakta. Ett kausalt bevisfaktum är ett som har orsakat bevisningen, till exempel ett vittnes iakttagelse. Ett icke-kausalt bevisfaktum (indirekt bevisning) är ett sådant som inte orsakar ett faktum, men som ökar sannolikheten för att till exempel en person har mördat en annan. Ett exempel skulle kunna vara att någon har ett motiv för att döda en person.³⁵ Denna typ av bevisning kallas också ibland för indiciebevisning.³⁶ En typ av bevisning är hjälpfakta, som påverkar värdet av ett bevisfaktum.³⁷ Det kan vara fråga om uppgifter om ljusförhållanden på en plats där ett vittne säger sig ha sett någonting.

Den fria bevisvärderingens princip utmanas till viss del av rättssäkerhetsgarantier i EKMR, som gäller som lag i Sverige. Det gäller främst den tilltalades rätt till en fair trial, exempelvis rätten att motförhöra vittnen. Att den fällande domen grundat sig på ett otillåtet bevis kan göra att domen kan undanröjas på grund av rättegångsfel. I RH 2009:15 hade den tilltalades sambo, trots invändningar från den tilltalades försvarare, vittnat om den tilltalades brottslighet under ed, i strid med regleringen i RB 36:3. Enligt hovrätten kan detta ha påverkat målets utgång, och felet var att betrakta som rättegångsfel och domen undanröjdes.

2.2.2 Beviskrav i ord mot ord-situationer

Enbart det faktum att målsäganden upplevs som mer trovärdig än den tilltalade i en ord mot ord-situation, till exempel vid en våldtäkt utan vittnen, är inte tillräckligt för att fälla honom eller henne enligt praxis.³⁸ Det handlar inte om att väga den tilltalades version mot den målsägandes.³⁹ Det finns däremot inget förbud mot att låta en persons berättelse ligga till grund för en fällande dom, i enlighet med den fria bevisvärderingens princip.⁴⁰ I vissa typer av mål där det typiskt sett inte existerar vittnen skulle det annars vara helt omöjligt att

³² Stening, s. 34.

³³ Stening, s. 35.

³⁴ Diesen, 2008 s. 399.

³⁵ Ekelöf, 2009 s. 24f.

³⁶ Se exempelvis Stening, s. 62.

³⁷ Ekelöf, 2009 s. 25.

³⁸ Se exempelvis NJA 1980 s. 725 och NJA 1992 s. 446.

³⁹ Gregow, 1996 s. 516.

⁴⁰ Gregow, s. 515.

fälla någon till ansvar, för till exempel våldtäkt i en nära relation. Det innebär dock inte att beviskravet sänks⁴¹ utan målsägandens berättelse måste vara i överensstämmelse med vad som annars i målet är utrett.⁴² I enlighet med det högt ställda beviskravet i brottmål, måste det emellertid praktiskt sett alltid till någon sorts stödbevisning för att meddela fällande dom.⁴³ Är det fråga om sexualbrott mot väldigt unga barn (omkring 3 år), kan en gärningsman inte fällas enbart på barnets ord, eftersom barnet saknar förmåga att ge en tillförlitlig utsaga. Då måste åtalet få stöd av den övriga bevisningen.⁴⁴

Det senaste HD-fallet angående trovärdighet i ord mot ord-situationer är NJA 2009 s. 447 (I och II). I fallen var fråga om våldtäkter. I det första fallet fann HD målsägandens berättelse vara trovärdig.⁴⁵ HD repeterade beviskravet i denna typ av mål, men underströk att målsägandens berättelse också bör vara kontrollerad under förundersökningen. I fallet saknades teknisk bevisning som skulle ha existerat om det knivhot som målsäganden berättat om hade ägt rum, men i den tilltalades bostad fanns en till kniv som liknade den som målsäganden sade sig blivit hotad med. Ingen undersökning gjordes av den. Någon ny praxis i fråga om det är tillräckligt med enbart den målsägandes ord var det inte fråga om.

⁴¹ NJA 1991 s. 83.

⁴² Se NJA 1991 s. 83, NJA 2005 s. 712 och NJA 2009 s. 447.

⁴³ Se HD:s domskäl i NJA 2005 s. 712.

⁴⁴ Se Diesen & Sutorius, 1999 s. 48, och NJA 1994 s. 268.

⁴⁵ ”Utförlig, levande och detaljerad och framstår till övervägande delar som sammanhängande och följdriktig.”

3 Trovärdighetsbedömning

Det finns flera olika aspekter av trovärdighet, och de yttrar sig olika i bedömningen. De som jag har funnit vara av betydelse för den juridiska bedömningen är följande. 1) Trovärdigheten till själva *källan*, allt annat lika, det som i forskning brukar kallas *source* eller *sender credibility*. Det kan ha att göra med personens beteende, till exempel brukar nervositet sägas tyda på att en person ljuger. Det kan också ha att göra med personens tidigare beteende. Har personen ljugit tidigare, eller är han eller hon en mytoman, minskar förstås källtrovärdigheten. Att en person till det yttre saknar motiv att ljuga kan öka trovärdigheten. 2) Uppgifternas *rimlighet* allt annat lika. Det rör en utsagas sannolikhet givet verkligheten som bedömaren känner den. 3) Rimligheten i uppgifternas sakinnehåll med avseende på utsagespersonen, eller dess *adekvans*. Adekvansen kan till exempel ha att göra med utsagespersonens ålder. 4) Trovärdighet kan bestämmas enligt en berättelses *struktur*. Den vittnespsykologiska utsagesanalysen, som behandlas i ett senare kapitel, behandlar denna aspekt.

Ibland talas det om en trovärdighetsbonus. Ekström menar att trovärdigheten kan upplevas som en begränsad tillgång som både kan vinnas och förloras, då det gäller att bli trodd, vare sig det är ur förövarens eller offrets synvinkel.⁴⁶ Erfarenhetssatsen *falsus in unum, falsus in omnibus* – om en person ljuger om något, ljuger personen också om allt annat – är ett klassiskt fel i bedömningen av en persons trovärdighet.⁴⁷ Säkerligen finns det i den mjuka trovärdighetsbedömningen (subjektiva ”magkänslan” av en persons trovärdighet) en viss sammanblandning av en persons trovärdighet och ens egen sympati för personen. Blomkvist använder som exempel på något som ska undvikas i försvararbetet att bete sig alltför arrogant och översittaraktigt mot ett vittne, eftersom det kan medföra att vittnet får en trovärdighetsbonus.⁴⁸

3.1 Trovärdighet och tillförlitlighet

Begreppen trovärdighet och tillförlitlighet används ofta tillsammans i domskäl. Begreppen är inte synonyma, men ibland avser de till det yttre samma saker, och kan därför vara svåra att skilja åt.⁴⁹ Förvirringen kan bero på hur man väljer att definiera begreppen, och att dessa definitioner inte är helt klarlagda.⁵⁰ Dessutom användes trovärdighet i tidigare praxis som en beteckning på både tillförlitlighet och trovärdighet.⁵¹

En definition av de olika begreppen i nutida juridiskt användande är från Sutorius.⁵² Trovärdighet är förmimmelsen av sanning i berättelsen och berättandet. Det är en subjektiv

⁴⁶ Ekström, 2002 s. 163.

⁴⁷ Schelin, 2007 s. 197, Diesen & Sutorius, s. 53.

⁴⁸ Blomkvist, 1987 s. 95.

⁴⁹ Andersson (2004) menar att till och med HD använder uttrycken på ett oklart sätt i sina domskäl.

⁵⁰ I RB nämns begreppet i 23:10 st. 2. ”Vid förhör ska såvitt möjligt ett av undersökningsledaren anmodat trovärdigt vittne närvara.” I förarbetena förklaras inte begreppet närmare, men att processlagberedningen uttalar att vittnet inte bör vara en polis (NJA II 1943 s. 306), tycks innebära att trovärdigheten här tar sikte på ojävigheten. Nuförtiden regleras att vittnet bör vara ett medborgarvittne (Förundersökningskungörelse (1947:948) 7 §). Dessa väljs av kommunfullmäktige (Lagen om medborgarvittnen (1981:324) 2 §). Inte heller i förarbetena till lagen om medborgarvittnen förklaras begreppet trovärdighet (Prop. 1980/81:13).

⁵¹ Se exempelvis NJA 1941 s. 412 och NJA 1950 s. 382

⁵² Sutorius, 2003 s. 90.

bedömning av samma slag som vi gör i vardagslivet. Det rör inte enbart vår intuitiva magkänsla av om en person talar sanning, utan även hur uppgifterna passar in i vår version av verkligheten. Tillförlitligheten i en utsaga är dess bevisvärde. Tillförlitligheten är prövningen av en utsaga mot andra utsagor och fakta. Sutorius menar att trovärdighetsbedömningen till största delen görs under huvudförhandlingen, medan tillförlitlighetsbedömningen görs under överläggningen.⁵³ Rätten kan naturligtvis göra sin bevisvärdering under samtal när pauser uppstår, även om tanken är att bevisvärderingen ska göras efter huvudförhandlingen.⁵⁴

En och samma sak kan ha betydelse för trovärdigheten i ett fall, och för tillförlitligheten i ett annat. Konstansen i en berättelse är viktig del i bedömningen av sannolikhetsgraden. Då en berättelse hörs inför rätten som avviker från vad personen uppgett under tidigare förhör undergräver detta trovärdigheten hos personen. Detta kan också bero på egenheter hos det mänskliga minnet. En sammanblandning av begreppen trovärdighet och tillförlitlighet kan medföra att trovärdigheten i en utsaga minskar.⁵⁵

På den gamla rättegångsbalkens dagar, tycks begreppet trovärdighet också innefatta sådant som vi idag skulle hänföra till tillförlitlighet. I en handbok för jurister gavs en tydlig definition av begreppet:

Huruvida ett vittne är personligen trovärdigt beror på, om vittnet kan antagas äga förmåga och vilja att avge en sanningsenlig berättelse. Prövningen härav i varje särskilt fall tillkommer visserligen domaren, men lagen har dock meddelat vissa allmänna föreskrifter, genom vilka personer blivit förklarade för jäviga, utan att domaren härvid kan tillägna sig någon prövningsrätt.⁵⁶

Till sådant som hänförde sig till vittnets förmåga att avge en tillförlitlig utsaga var till exempel om han eller hon var ett barn eller en vettlösa person, och en blind kunde inte vittna om det han sett, men väl om det han hört. Avgörande för viljan att avge sanningen var dels vanliga jävsregler, som att vittnet äger ett sådant intresse för saken som skulle kunna påverka hans eller hennes ”sanningskärlek”, samt regler som hade att göra med vittnets relation till eden.⁵⁷

Tillförlitlighet är sådant som både allmänt och specifikt minskar en utsagas bevisvärde. Givetvis är det svårt att göra någon skillnad mellan trovärdighet och tillförlitlighet i materiellt hänseende, det vill säga de företeelser de behandlar. Exempelvis kan en persons bekantskap med en part minska tillförlitligheten hos en utsaga, och väldigt starka skäl att ljuga kan också minska tillförlitligheten i uppgifter, även om personen upplevs som väldigt trovärdig. Men trovärdighetsbedömningen inriktar sig inte enbart på den intuitiva bedömningen av huruvida utsagespersonen talar sanning, utan även på hur pass sannolika uppgifterna är i sig. Allmänna erfarenhetssatser kan inverka både på trovärdigheten hos en person och på tillförlitligheten i hans eller hennes uppgifter.

Med trovärdighet i den här uppsatsen menar jag trovärdighetsbedömning i den äldre bemärkelsen, alltså *bedömningen av en utsagas bevisvärde under förutsättning att de kan anses vara medvetet osant berättade*. Det vill säga, att en alternativ hypotes till förekomsten av utsagan är att hela eller delar av den är medvetet fabricerad för att nå ett eller annat mål, som står i strid med värdet av att tala sanning, inte bara den subjektiva, intuitiva bedömningen

⁵³ ibid.

⁵⁴ Ekelöf, 2009 s. 17.

⁵⁵ Schelin, s. 100.

⁵⁶ Thorén, 1926 s. 371.

⁵⁷ Thorén, 1926 s. 372.

av om en person talar sanning eller inte. Också visst av sådant som Sutorius menar vara tillförlitlighetsbedömning innefattas alltså.

3.2 Vittnespsykologi

Vittnespsykologi handlar förstas om mer än att bedöma sanningshalten eller trovärdigheten i berättelser eller utsagor. Det handlar också om att bedöma tillförlitligheten i vittnesmål beroende på hur människans minne fungerar. I denna uppsats kommer den grenen av vittnespsykologin inte att tas upp. Den del av vittnespsykologin som kallas för utsagespsykologi handlar om att särskilja sanna vittnesmål från falska. Det finns två huvudmetoder, *Statement Validity Assessment* (SVA) och *Reality Monitoring* (RM).⁵⁸ SVA används i rättegångar i framförallt USA och Västeuropa. SVA utvecklades ursprungligen i Tyskland från 1950-talet och framåt, som en metod för att utvärdera barnvittnesmål vid misstankar om sexuella övergrepp.⁵⁹ Metoden siktade in sig på hur tillförlitlig utsagan var, snarare än hur trovärdig den verkade. I Sverige utvecklade Trankell en närbesläktad form av utsagesanalys, den *formella strukturanalysen*.⁶⁰ Trankells metod går, förutom ut på att identifiera en utsagas realitetskriterier, också ut på att undersöka alternativa hypoteser och utsagens uppkomstbetingelser.⁶¹

Trankell beskrev i flera böcker och artiklar⁶² ett fall gällande sexualbrott mot barn som han själv varit inblandad i, det så kallade ”Fallet Lars”. Det är belysande av flera orsaker, inte bara att det ger en inblick i hur en vittnespsykolog kan arbeta, utan även hur viktig en fullständig utredning är för fastställandet av en berättelses tillförlitlighet, vid sidan av trovärdighetsbedömningen, därför refereras fallet nedan.

En fönsterputsare, S, hade blivit anklagad för att ha förmått Lars, 5 år, att utföra oralsex på honom i S:s hem. Fönsterputsaren nekade till anklagelserna, men mot honom talade att, trots att han hävdade att Lars inte varit inne i hans lägenhet, kunde Lars redogöra för hur mannens badrum såg ut. Lars hade varit hemma hos fönsterputsaren – det hade också fönsterputsaren medgivit, men denne menade att Lars bara ringt på dörren och bett om att få några gamla tidningar. Den psykiatriska trovärdighetsutredningen pekade kategoriskt till förmån för Lars trovärdighet, bland annat med hänvisning till att Lars inte verkade vara lagd för att fabulera och att hans uppgifter var konstanta. Åklagarens utredning stannade emellertid inte där utan gjorde, i enlighet med de principer som Trankell förordade, en fullständig psykologisk utredning av de relationer och omständigheter som kan tänkas ha inverkat på pojkens påståenden, med andra ord dess uppkomstbetingelser. Modern talade om att Lars tidigt lärt sig att alltid tala sanning, och att hon och Lars pappa förbjudit honom att ljuga. Föräldrarna hade emellertid känt sig tvungna att förbjuda att han umgicks med en ”smutsig och illa skött” pojke som hette Sune, och bodde i grannskapet. Orsaken till förbudet var att Sune hade snattat pengar. Modern uppgav att Lars inte visade några tecken på obehag av incidenten med fönsterputsaren. Han hade heller inte kunnat förmås att vidare berätta om händelsen efter sitt första påstående, trots föräldrarnas försök att få honom att upprepa anklagelsen.

Trankell frågade pojken om hans relation med Sune, frågor som Lars inte ville svara på. Vidare gjordes en utredning på fältet, där det visade sig att en vicevärd som var ansvarig för att dörr skulle vara låst inte medgivit att den ibland stod öppen, och dessa uppgifter motsade

⁵⁸ Strömwall, Granhag & Hartwig, 2008 s. 383. RM utgår från teorin att personer använder olika delar av minnet för att ljuga och att tala sanning, och att detta gör att berättelserna blir kvalitativt olika, att andra typer av minnesbilder skapas (Schelin, s. 179).

⁵⁹ Vrij, 2005.

⁶⁰ Strömwall, Granhag & Hartwig, 2008, s. 383.

⁶¹ Trankell, 1967.

⁶² Bland annat Trankell, 1956; 1961; 1967.

Lars uppgifter. Vidare framkom att Lars var starkt suggestibel, och att han blivit påverkad av förhørsledaren att lämna vissa uppgifter. Även Sune förhördes, och det visades att han umgåtts med Lars och att Sune hade ett väldigt grovt språk, vilket han fått av föräldrarna. Detta kunde förklara Lars detaljerade uppgifter om det sexuella övergreppet. Sunes föräldrars lägenhet visade sig också se precis ut som S:s lägenhet, vilket förklarade hur Lars kunnat beskriva den. Nu visade utredningen nu att Lars uppgivit de falska anklagelserna för att dölja att han umgåtts med Sune. Misstankarna mot fönsterputsaren lades ner.

Vittnespsykologin och sakkunniga i domstolar har fått ett dåligt rykte, eftersom det visat sig att domstolar ibland alltför okritiskt gått på en psykologs linje, och att det senare visat sig att målsäganden ljugit. Som exempel kan tas sexualbrottsfallen som granskades i JK-rapporten *Felaktigt dömda*. I samtliga fall var det fråga om ungdomar eller barn som led av psykologisk problematik. Förordnandet av sakkunniga i dessa fall är förstås inte på något vis uppseendeväckande, eftersom det ofta borde finnas behov av kliniskt utbildade psykologer och psykiatriker för trovärdighetsbedömningen och för kunskap om typiska offersymtom och liknande. Trankell skilde emellertid på vittnespsykologer och kliniska psykologer och ställde sig tveksam till att det skulle finnas en sådan sak som en konstant trovärdighet.⁶³ Enligt vittnespsykologen Nils Wiklund bör barnpsykiatriker och barnpsykologer inte uttala sig om tillförlitlighet i enskilda utsagor, medan de gärna kan yttra sig om barnets psykiska status. Utredande barnpsykiatriker eller barnpsykologer tenderar att betrakta sin patient eller klients historia som tillförlitlig i alltför hög utsträckning.⁶⁴

3.2.1 Psykologisk forskning

Generellt sett är människor dåliga på att bedöma om andra talar sanning eller inte. Enligt en metastudie som analyserade 206 psykologiska experiment med 16 537 försökspersoner är precisionsgraden i bedömningen av om en berättelse är falsk i snitt 54,50 %, det vill säga något bättre än slumpen. Resultat jämfördes mellan olika grupper av personer. Professionella (domare, poliser och liknande) visade sig inte vara signifikant bättre än studenter på att bedöma om en berättelse var falsk.⁶⁵

Oavsett människors oförmåga att skilja någon som ljuger från någon som talar sanning existerar det objektiva skillnader i kroppsspråk mellan de som ljuger och de som talar sanning. En metastudie gjord av DePaulo m.fl. (2003) visade att lögnare bland annat tenderar att vara mer spända (har högre röstläge, verkar mer nervösa, skruvar nervöst på sig), deras pupiller utvidgar sig mer, de berättar mindre trovärdiga berättelser och gör ett mer negativt intryck. Deras historier tenderade bland annat att innehålla färre vanliga ”fel” (som att erkänna att man inte kommer ihåg något i berättelsen), vara kortare och innehålla färre detaljer.

Metastudien undersökte dock stora mängder av beteenden, och det var relativt sett få av dem som avslöjade lögnare. En sak som bör ha i åtanke är att dessa undersökningar inte görs i en kontradiktorisk process. De flesta experiment utförs också i en situation som skiljer sig mycket från en situation liknande den i en rättsprocess.⁶⁶ I ett experiment där försöks-

⁶³ Trankell, 1956 s. 82.

⁶⁴ Wiklund, s. 564ff.

⁶⁵ Aamodt, & Custer, 2006. De som hade störst precision var lärare, socialarbetare, kriminella, och *secret service*-agenter (70; 66,25; 65,40; 64,12 % respektive). Domare hade 59,01 % precisionsgrad.

⁶⁶ Bond och DePaulo hävdar i sin metastudie om skillnader i att upptäcka lögn att studierna inte fångar många

personerna var polismän som skulle avgöra om en utsaga var sann eller falsk i en ljudinspelning med förhör med misstänkta för mord var precisionen 66,19 % i fråga om graden av rätt bedömda lögner och 63,61 % i fråga om korrekt bedömda sanningar. Den uppnådda precisionen var i närheten av de nivåerna som de som arbetar professionellt med att bedöma om människor ljuger uppnår, vilket borde innebära att det är ungefär så hög precision som kan förväntas. Precisionen var positivt korrelerad med graden av erfarenhet av att intervjua misstänka, och negativt korrelerad med hur mycket polismännen använde sig av stereotypa föreställningar om lögnssignaler, som att inte möta blicken eller verka nervös.⁶⁷ Experimentet antyder att ett försök i en mer naturtrogen situation skulle medföra att domare och andra inom rättsväsendet skulle få en större precision i förmågan att upptäcka falska utsagor. Ytterligare ett problem med att dra slutsatser från experimenten är att de experiment som gjorts i mindre utsträckning använder domare som försökspersoner.

3.2.1.1 *Bedömaren*

En metastudie som undersökte om precisionen av bedömningen av huruvida en person talade sanning eller inte hade någonting att göra med bedömaren förmåga att uppfatta en lögn visade att skillnader i bedömaren förmåga bara stod för 1 % större precision. Det var långt viktigare vilka förmågor eller egenskaper den bedömde hade.⁶⁸

I en studie identifierades de faktorer som gör en bedömare bättre på att avgöra om en berättelse är sann eller inte, som att bedömarna är av olika kön, om bedömaren är vänsterhänt, och om den som berättar historien är oattraktiv. Den något oväntade skillnaden som hade att göra med vänsterhäntheten trodde författarna till studien hade med större användning av den högra hjärnhalvan hos de vänsterhänta bedömarna. Medelprecisionen var 57,6 %. Inga personlighetsegenskaper var signifikant korrelerade med bedömaren precision.⁶⁹ Inte heller ålder, könet i sig eller bedömaren tro på sin egen förmåga att upptäcka en osann historia var korrelerade med precisionen.⁷⁰

I fråga om *dömandet* kan det finnas skillnader. En undersökning av praxis från Stockholms tingsrätt kom fram till att kvinnliga domare tenderade att oftare fria i mål om våldtäkter. Resultatet var inte lika tydligt i resten av landet, när samtliga våldtäktsdomar för år 2003 undersöktes. Angående ålder fanns inte någon svensk undersökning, men en amerikansk undersökning om mål om sexuella trakasserier visade att äldre domare i mindre grad tenderade att döma till den trakasserades fördel. Politisk tillhörighet spelade roll för nämndemännen, eftersom de är politiskt tillsatta. Enligt en enkätundersökning uppfattade 72 av 100 nämndemän att de ville få en möjlighet att utöva politiskt inflytande i dömandet, och en tredjedel ansåg att de också kunde det. Deseen fann inte någonting som pekade på att juristdomarens politiska tillhörighet spelade någon roll, förutom i ett par fall. Det ena av fallen gällde ett tryckfrihetsmål, där ett förtalsmål mot det socialdemokratiska förlaget Tiden ogillades för att en jury med fem socialdemokrater friade det. Sverige fälldes också i

av verklighetens faktorer. I verkligheten i kontrast mot den typiska experimentsituationen kräver lögn-detektion spontan misstanke, det finns också extern bevisning och bedömaren och den bedömda paras inte ihop slumpvis (Bond & DePaulo, 2008 s. 487).

⁶⁷ Mann, Vrij, & Bull, 2004.

⁶⁸ Bond & DePaulo, 2008.

⁶⁹ De personlighetsegenskaper som testades var de som brukar mätas i personlighetstest, *Neuroticism* (mental instabilitet), *Extraversion* (Utåtriktning), *Openness to experience* (mental öppenhet), *Conscientiousness* (samvetsgrannhet) och *Agreeableness* (vänlighet).

⁷⁰ Porter, Campbell, Stapleton, & Birt, 2002.

Europadomstolen på grund av detta, då det brast mot rätten till en rättvis rättegång (EKMR Art 6.1).⁷¹

3.2.1.2 Utsagespersonen

När det gäller att bli trodd, har vissa personer försteg framför andra. Vissa upplevs som mer trovärdiga än andra. Självsäkra personer upplevs som mer trovärdiga. Eftersom människor skiljer sig åt på denna egenskap, kan vissa, till exempel introverta människor, upplevas som mindre trovärdiga.⁷² Enligt Bond och DePaulos metastudie upplevdes människor som verkade trovärdiga när de talade sanning också trovärdiga då de ljög.⁷³ Enligt psykologisk forskning är motiverade personers lögn svårare att upptäcka.⁷⁴

Eftersom det är viktigare för trovärdighetsbedömningen vilka egenskaper som den bedömde har, än bedömaren har, finns det risk att personer lär sig ljuga på ett bra sätt, och på det sättet presterar en bra historia, som upplevs som sann, utan att det för den sakens skull nödvändigtvis behöver vara det. I ett experiment fick försökspersoner lära sig kriterier i CBCA (*Criteria Based Content Analysis*) och deras berättelser blev mer trovärdiga enligt den kristalliserade analysen.⁷⁵

Det kan potentiellt finnas en risk att personer med olika social status eller olika yrkesroller bedöms som olika trovärdiga. Exempelvis uppfattas polismäns utsagor som mycket trovärdiga och tillförlitliga.⁷⁶ I RH 2009:13 bedömdes bevisvärdet i en utsaga en polisman lämnat under ed under tjänsteutövning vara 0,99. I samma rättsfall kommenterades en rådande uppfattning att ”rättssystemet står och faller” med att man kan lita på en polismans vittnesmål om sådant som rör hans eller hennes tjänsteutövning. Polismän har troligen ett väldigt litet intresse av att ljuga om sådana saker.⁷⁷ Angående *sakkunniga* kan personens titel inverka på hur pass tillförlitligt hans eller hennes intyg eller utlåtande uppfattas. I ett experiment som utgjorde en låtsasrättegång där den tilltalade hävdade ”insanity” som försvar, hade en medicine doktor (psykiatriker) och en fil. doktor (psykolog) hörts. Medicine doktorn blev tilltrodd i högre grad, trots att experimentet var upplagt så att sakinnehållet i deras vittnesmål var i stort sett samma.⁷⁸

Skillnader i trovärdighetsbedömningen kan också vara resultatet av utsagespersonens *ethnicitet*. Pettersson genomförde ett experiment där svenska och utländska vittnens trovärdighet och tillförlitlighet utvärderades. Svenska och utländska män fick se en videosekvens av ett våldsbrott som de sedan beskrev under ett videoinspelat förhör. Beroende på hur väl de kom ihåg händelsen delades vittnena in i fyra grupper, låg- respektive högpresterande, och svenska respektive utländska. Försökspersonerna i studien fick därefter bedöma hur pass tillförlitligt och trovärdigt ett vittne var, mätt som bland annat hur korrekt

⁷¹ Diesen, Lernestedt, Lindholm & Pettersson, 2005 s. 339ff. Se Europadomstolens dom 25 nov. 1993 Holm v. Sverige.

⁷² Schelin, s. 200.

⁷³ Bond & DePaulo, 2008 s. 484.

⁷⁴ Bond & DePaulo, 2006; 2008.

⁷⁵ Vrij, Akehurst, Soukara, & Bull, 2004.

⁷⁶ Schelin, s. 140.

⁷⁷ Något som mer handlar om tillförlitligheten i en polismans uppgifter, eller förmågan att berätta sanningen har å ena sidan att göra med polismannens ökade erfarenhet av att upptäcka detaljer angående brott, och å andra sidan att polismannen upplever brott ofta, vilket gör att polisen kanske inte i det enskilda fallet minns händelsen i sig, utan hur dessa händelser typiskt sett fördrar sig (Schelin, s. 140).

⁷⁸ Greenberg & Wursten, 1988.

och sanningsenligt och användbart de ansåg vittnesmålet skulle vara vid en eventuell rättegång. Mellan de lågpresterande grupperna rapporterades ingen skillnad i trovärdighet, medan de svenska högpresterande vittnena däremot uppfattades som mer trovärdiga än de utländska högpresterande vittnena.⁷⁹

Det finns också faktorer hänförliga till den bedömde som påverkar dömandet. Könet på bedömaren såväl som könet på den bedömda kan påverka straffet som döms ut. I ett experiment som använde sig av personer i rättsväsendet (domare, nämndemän, försvarsadvokater, åklagare och juriststudenter) prövades huruvida kön på bedömaren, kön på den ”tilltalade”, och yrke på bedömaren kan påverka längden på ett utdömt fiktivt straff. Resultatet var att dömande (domare och nämndemän) tenderade att döma ut längre straff om den tilltalade var av samma kön som dem.⁸⁰ I ett annat experiment testades huruvida kön och utseende på den tilltalade kunde påverka straffet. Resultat var att män blev dömda till strängare straff och att det fanns vissa tendenser (läs icke-signifikanta) till att attraktivare kvinnor fick ett lägre straff.⁸¹

⁷⁹ Diesen, Lernestedt, Lindholm & Pettersson, 2005 s. 429f.

⁸⁰ Ahola, Hellström & Christianson, 2010 (experiment 2).

⁸¹ Ahola, Christianson & Hellström, 2009.

3.3 Regler och praxis

3.3.1 Högsta domstolens kriterier för utsagesanalys

Högsta domstolen har i ett tjugotal prejudicerande rättsfall från 1980 och fram till 1996 slagit fast olika kriterier för att bedöma om en utsaga kan anses vara tillförlitlig.⁸² Denna praxis har sammanfattats och kompletterats, vad gäller sexualbrott mot barn, i en artikel av Gregow, som betonar värdet av en objektiv och enhetlig bevisprövningsmetod.⁸³ Enligt Gregow bör bedömningen av en målsägandes trovärdighet delas upp i olika moment, och därefter bör en helhetsbedömning genomföras för att bedöma tillförlitligheten i uppgifterna.⁸⁴ Bland annat Schelin (2007) har katalogiserat de kriterier som HD använt sig av i andra mål. Jag använder hennes arbete, Gregows artikel, och Diesen & Sutorius (1999) som källor för att redogöra för kriterierna som HD har fastslagit för trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömning av muntliga utsagor.

Nedan följer HD:s kriterier i den ordning de förekommer i Gregows artikel. Jag kompletterar dem med kommentarer där det kan behövas, tillsammans med de (kursiverade) namn på kriterierna som Diesen och Sutorius (1999) givit dem i sin diskussion i en expertrapport till Socialstyrelsen.

1. *Konstanskriteriet*. Om målsäganden har lämnat likartade uppgifter vid olika förhör. Framgår det under utredningen att målsägandens uppgifter skiljer sig åt från de olika uppgiftstillfällena, talar det emot trovärdigheten. Att en person givit samma uppgifter under de olika förhören, trots den press som förhören innebär, talar starkt för att uppgifterna är sanna, även om det faktum att en person som en gång har ljugit kan känna sig tvungen att fortsätta göra det, kan utmana denna garanti.
2. *Homogenitetskriteriet*. Har målsäganden lämnat oriktiga eller orimliga uppgifter? Är uppgifterna i berättelsen inbördes motstridiga? Uppgifter av detta slaget ”smittar” av sig på berättelsen som helhet, och hela utsagan minskar i trovärdighet. Detta kallar Schelin för *smittoeffekten*.⁸⁵
3. *Detaljriteriet*. Om uppgifterna är sannolika i och för sig. Om något gör att viktiga uppgifter ter sig osannolika, kan det göra att hela berättelsen kan lämnas utan avseende. Det är av betydelse för bedömningen av detta kriterium om utsagan innehåller detaljer beträffande övergreppet.
4. *Motiv till beljugande*. Detta kriterium tar sikte på om målsäganden kan tänkas ha något att vinna på att falskt tillvita den tilltalade brottslig gärning. En anledning kan vara att målsägande vill skada den åtalade, eller att målsäganden lider av psykisk ohälsa (i vilket fall uppgifterna inte behöver vara medvetet osanna). Ett annat motiv kan vara skyddande av den riktiga gärningsmannen. Ett motiv att tala osanning kan vara att erhålla vinning av ett eller annat skäl, som till exempel skadestånd. Här ingår också risken för påverkan under förhören, dess uppkomstbetingelser, om inte förhören skett förutsättningslöst.

⁸² Diesen, 2008 s. 398.

⁸³ Gregow, 1996 s. 512.

⁸⁴ Gregow, s. 517.

⁸⁵ Schelin, s. 171.

5. Det faktum att målsägande har underkastat sig en prövande process innebär inte att uppgifterna för den sakens skull är sanna. En person i ung ålder kanske inte på förhand inser hur ansträngande en utredning kan bli. En vuxen målsägandes trovärdighet i ett våldtäktsmål skulle dock motsatsvis kunna öka på den här grunden.
6. Intrycket av trovärdighet som målsäganden har gjort på rätten. Enligt Gregow bör domstolen iaktta viss försiktighet vid sin bevisvärdering om målsäganden verkar vara trovärdig, annars finns viss risk för en väldigt subjektiv bedömning.
7. Målsägandens personliga läggning. Kan ibland vara av intresse då det gäller att bedöma trovärdigheten i uppgifter som lämnats av ett ungt barn. Gregow tar upp ett ovanligt starkt intresse för sexuella frågor, med hänsyn till barnets ålder.
8. *Offersymtom*. Målsägandens beteende vid och efter det påstådda övergreppet. Gäller frågan om målsäganden visar typiska tecken på att ha blivit utsatt för övergrepp. Eftersom det inte är helt säkert att det generellt kan sägas hur ett offer beter sig bör domstolen vara försiktig med att dra slutsatser av målsägandens sätt att bete sig efter händelsen. Enligt Schelin går det inte utifrån forskningen att uttala sig om hur offer för en våldtäkt generellt beter sig. Ett våldtäktsoffer kan bete sig extrovert, på ett känslomässigt sätt synligt från omgivningen, eller introvert, alltså där inga symptom uppfattas av omgivningen.⁸⁶
9. Skepsis bör visas till återvunna minnen. Enligt Gregow talar vanligt sunt förnuft mot att det är troligt att en person som inte har något som helst minne av övergrepp senare kommer ihåg dem i detalj.

Psykologisk expertis är dessutom oenig om det existerar ”verkliga” förträngda minnen.⁸⁷ Givetvis är risken för suggestion mycket stor, om det gäller händelser väldigt långt tillbaka i tiden, och en terapeut kan påverka uppkomsten av falska minnen av övergrepp.⁸⁸
10. *Konsekvenskriteriet*. Om teknisk bevisning finns är det av betydelse om målsägandens uppgifter är förenliga med den.⁸⁹

I fråga om bevisvärdering, gör förekomsten av dessa kriterier att enbart muntlig bevisning kan ligga till grund för fällande dom. Mindre brister kan kompenseras av stödbevisning.⁹⁰

Diesen och Sutorius har kompletterat kriterierna med några som brukar användas i praxis: *Unicitetskriteriet* (särskild hänsyn till sådant som uppfattas som unikt vid gärningstillfället), *åldersadekvans* (är barnets berättelse i överensstämmelse med barnets mognad), samt *individualitetskriteriet* (barnets berättelse verkar vara ganska individuell i sin framtoning).⁹¹

⁸⁶ Schelin, s. 209.

⁸⁷ *Emot*: Se exempelvis Loftus, 1993, *för*: se exempelvis: Karon & Widener, 1998.

⁸⁸ Se exempelvis rapporten Felaktigt dömda, där i ett fall det efter en granskning av TV-programmet *Uppdrag granskning* visades att flickor på ett ungdomshem mindes detaljer om övergrepp från en bok.

⁸⁹ Gregow, s. 517-521.

⁹⁰ Diesen, 2008 s. 402.

⁹¹ Diesen & Sutorius, 1999 s. 51f.

Förutom dessa kriterier, som handlar om bedömningen i sexualbrottmål mot barn, används andra då det handlar om vuxna personer. Generellt sett är det faktum att en utsaga är *lång, sammanhängande* och *klar* och om den är *detaljerad* något som talar för att den är sann. Om utsagan är spontant angiven talar det också för att utsagan är riktig.⁹² *Tidpunkten för brottsanmälan* är någonting som tenderar att påverka målsägandets utsagas trovärdighet. Om inte brottsanmälan sker omgående måste målsäganden förklara avvikelserna på ett godtagbart sätt.⁹³ Ett annat kriterium som HD använder i sin praxis, enligt Schelin är uppfyllande av förklaringsbörd. Om en person kan förklara uppgifter som verkar orimliga, osanna, eller i övrigt inte uppfyller HD:s bevisvärderingskriterier, kan dessa brister repareras.⁹⁴ Viktiga rättsfall för trovärdighetsbedömningen där många av dessa punkter uppmärksammats är NJA 1980 s. 725, NJA 1991 s. 83, NJA 1992 s. 446, NJA 1993 s. 68, NJA 2005 s. 712 och NJA 2009 s. 447.

Att en person lämnar uppgifter som visar sig vara felaktiga behöver inte innebära att hela utsagan är felaktig, även om dessa felaktigheter givetvis tenderar att sänka trovärdigheten i personens utsaga (smittoeffekten, också uttryckt som *falsus in unum, falsus in omnibus*). Detta beror, enligt Diesen och Sutorius, på att trovärdigheten ses som en konstant egenskap. Det är vanligt att psykologiska skäl kan finnas bakom överdrifter. Att ett barn till exempel säger sig ha blivit utsatt för övergrepp ”hundratals gånger”, tenderar denna osannolika uppgift att verka för att hela utsagan bedöms som orimlig. I själva verket behöver siffran inte nödvändigtvis betyda just 100-tals gånger, utan kanske bara kändes så för barnet.⁹⁵

Diesen (2008) menar att HD:s kriterier företar likheter med den modell för bedömning av utsagor inom vittnespsykologin som framarbetats av Trankell.⁹⁶ De bygger också på samlad domarerfarenhet.⁹⁷ Schelin menar att de kriterier eller erfarenhetssatser som HD använder sig av har stöd i forskningen, i varje fall de kriterier som utgår från utsagans struktur. Forskning visar att en sann utsaga tenderar att vara längre än en falsk.⁹⁸ En lögnare har svårare att hålla ihop en längre historia, och det är lättare att finna felaktigheter i den.⁹⁹ Utsagans längd är ett realitetskriterium enligt RM och en studie refererad av Schelin visade att en sann historia tenderade att vara mer klar, skarp och levande än en som inte var sann.¹⁰⁰ I fråga om berättelsens sammanhang, är det en faktor som är signifikant negativt korrelerad med om en berättelse är falsk. En falsk berättelse tenderar att vara mer ologisk, mindre trolig, och mer olikvärdig i strukturen.¹⁰¹ Detaljrikedomen i en berättelse är den av HD:s kriterier som har starkast vetenskapligt stöd enligt Schelin.¹⁰² I DePaulo m.fl:s översiktsartikel befanns detaljrikedom vara negativt korrelerad med falska utsagor.¹⁰³ Schelin fann inte i sin genomgång av forskning på området att graden av *konstans* hade något vare sig positivt eller negativt stöd i forskningen vad avser graden av sanningsenlighet i en berättelse, även om kriteriet är ett av dem som har starkast stöd inom rättsväsendet. Schelin menar att stadgandet i RB 36:16 st. 2 ibland kan göra att en avvikelse ges fel betydelse. Avvikelser kan ske beroende

⁹² Schelin, s. 164f.

⁹³ Schelin, s. 174. Hänvisning till NJA 1980 s. 725 och NJA 1991 s. 83.

⁹⁴ Schelin, s. 168.

⁹⁵ Diesen & Sutorius, 1999 s. 53.

⁹⁶ Diesen, 2008 s. 402.

⁹⁷ Sutorius, s. 444.

⁹⁸ DePaulo m.fl., s. 91.

⁹⁹ Schelin, s. 185f.

¹⁰⁰ Schelin, s. 186.

¹⁰¹ DePaulo m.fl., s. 92.

¹⁰² Schelin, s. 187.

¹⁰³ DePaulo m.fl., s. 92.

på annat än att personen ljuger.¹⁰⁴ I fråga om tidpunkten för anmälan menar Schelin att denna erfarenhetssats inte har uppmärksammats i forskningen.¹⁰⁵ I fråga om *sättet på vilket utsagan givits*, har det att göra med kroppsliga lögnssignaler, och det har, i ett tidigare kapitel, visats att det finns objektiva kroppsliga signaler för lögn, men att de som försöker avgöra sanningsenlighet utefter detta tenderar att använda sig av fel sorts signaler. Det allmänna intrycket av trovärdighet eller intrycket av att vara självupplevd är ett kriterium som tillmäts stor betydelse.¹⁰⁶ Emellertid finns det signaler eller egenskaper hos en berättare som tenderar att göra att personen blir eller är trovärdig, allmänt sett, utan att det behöver ha att göra med berättelsens sanningsenlighet. Till exempel *berättarstilen* (en person som är extrovert tenderar att vara mer trovärdig än den som är introvert)¹⁰⁷, och *ethnicitet*, tenderar att höja en berättares trovärdighet. Schelin menar att en persons *sociala status* också tenderar att göra en person trovärdig, eftersom han eller hon använder sig av ord, i större utsträckning än gester för att göra sig förstådd, och eftersom det är förmågan att uttrycka sig i ord (enligt HD:s kriterier) som avgör vilket värde som sätts på utsagan.¹⁰⁸

En strukturerad metod för prövning av en utsagas värde gör bedömningen mer tillförlitlig, och därför är det positivt med en kriteriebaserad analys, även om den inte bör utföras alltför mekaniskt. Schelin kritiserar dock utifrån forskningen att rent beteendemässiga signaler tillmäts alltför stor betydelse.¹⁰⁹ I en studentuppsats har Willén testat HD:s kriterier på berättelser givna av intagna för att undersöka om denna checklista var ett bra stöd för att bedöma om en utsaga var sann eller falsk. Slutsatsen blev att HD:s kriterier inte tillsammans var ett användbart verktyg för att avgöra om en utsaga var sann eller falsk.¹¹⁰

3.3.2 Kriterier för utsagesbedömning enligt vittnespsykologi

Under tidigare decennier tycks personer inom rättsväsendet och forskningen ha varit mer benägna att anse vittnespsykologin vara en exakt vetenskap. Severin tar upp forskning av Undeutsch som visade att inte i ett enda fall av många tusen i Sverige och Tyskland där en vittnespsykolog förklarat en utsaga vara sann har detta senare visat sig vara oriktigt.¹¹¹ För att jämföra HD:s kriterier med strukturanalys enligt svensk-tysk modell (enligt Undeutsch, och bl.a. Trankell) refererar jag här de kriterier för utsagesanalys som togs upp i en artikel från 80-talet av rådmannen Severin.

1. *Utsagans historia och utveckling.* Hur har utsagan förändrats, vilka delar förblir oförändrade och vilka ändras?
2. *Kriterier som hänför sig till hur utsagan lämnas.* Lämnas utsagan flytande, sammanhängande och i nivå med personens utbildningsnivå och sociala ställning? Speciellt viktigt är om utsagan lämnas spontant, och detaljerna passar in i själva berättelsen på ett verklighetstroget sätt.

¹⁰⁴ Schelin, s. 188-191.

¹⁰⁵ Schelin, s. 208.

¹⁰⁶ Schelin, s. 205.

¹⁰⁷ Schelin, s. 200.

¹⁰⁸ Schelin, s. 201.

¹⁰⁹ Schelin, s. 209.

¹¹⁰ Willén, 2009.

¹¹¹ Severin, s. 61. Denna undersökning har senare kritiserats av metodologiska skäl (Köhnken, Schimossek, Aschermann & Höfer, 1995).

3. Kriterier som hänför sig till utsagens innehåll.

Konkretion (klarhet och beständighet), *Rikedom på detaljer*, *Ursprunglighet* (berättelsen verkar individuell och inte stereotyp), *Inre sammanhang och stadga*, *Typiska detaljer för typen av brott*, *anknytning av brottet till övrig livsföring*, *Hänvisning till detaljer som överstiger utsagespersonens uppfattningsförmåga*, *Angivande av personliga erfarenheter* (känslor, offersymtom osv.), *Nämmandet av oväntade komplikationer* (misslyckanden och liknande), *Nämmandet av social förkastliga uppträdanden hos vittnet självt under och efter de inträffade händelserna*, *Spontana rättelser, förbättringar och tilläggsinformationer till berättelsen*.¹¹²

Dessa kriterier påminner mycket starkt om trovärdighetsbedömningen i domstolar, där nämmandet av ”det självupplevdas prägel” och individuella detaljer ökar tilltron till en utsaga. Severin underströk också Trankells egen metod, den formella strukturanalysen, där också omständigheter runt omkring brottet undersöks.¹¹³

Det bör nämnas att en av de vanligast citerade vittnespsykologiforskarna menar att CBCA inte är tillräckligt tillförlitlig för att metoden ska användas i domstolarna. Enligt en översikt av studier om CBCA har metoden inte tillräckligt hög tillförlitlighet för att nå upp till en god standard i fråga om precision och interbedömarreliabilitet (att olika bedömare poängsätter samma sak på ett likvärdigt sätt), men att metoden ändå är användbar, bland annat i polisundersökningar.¹¹⁴

3.4.1 De rättsliga aktörerna

För att rätten ska kunna avgöra trovärdigheten i muntlig bevisning, krävs att ledamöterna har en möjlighet att ta del av den. Det innebär oftast att utsagespersonen hörs inför rätta, men kan också innebära att ett videoförhör av personen spelas upp. Den tilltalade, den målsägande, och vittnen hörs inte under samma förutsättningar. Olika utgångspunkter för den som är misstänkt för brott och de andra i processen, samhällets ansvar att de som vittnar om brott gör det sanningsenligt, och att rätten svarar för att målet blir fullständigt utrett, gör att de olika aktörerna som hörs inför rätta, vare sig det är *in vivo* eller via videofilm eller telefon, gör att olika processuella regler och *caveat* gäller för de olika aktörerna. Nedan försöker jag redogöra för de skillnader och förutsättningar som är av betydelse för trovärdighetsbedömningen för de olika personerna. Det gäller både bedömaren och den bedömde.

3.4.1.1 Målsägande

Till skillnad från vad som gäller för vittne ger målsägande inte sin berättelse under straffansvar.¹¹⁵ Processlagberedningen ansåg att det skulle ge målsäganden en alltför gynnad ställning om han eller hon fick ta del av den garanti för trovärdighet som följer med eden.¹¹⁶ Gregow menar att trots detta ska målsägandens uppgifter bedömas efter sin trovärdighet eftersom det kan krävas att målsäganden ska lämna sanningsenliga uppgifter.¹¹⁷

¹¹² Severin, 1983 s. 60f.

¹¹³ Severin, s. 62f. Se också Trankell, 1963.

¹¹⁴ Vrij, 2005.

¹¹⁵ Om det visar sig att målsägande anklagar den tilltalade falskt, kan dock ansvar för falsk angivelse (BrB 15:6) aktualiseras.

¹¹⁶ SOU 1938:44 s. 389.

¹¹⁷ Gregow, 1996 s. 516.

Om målsäganden i till exempel ett våldtäktsmål är rädd för en part eller åhörare och det därför finns risk att han eller hon inte vågar berätta hela sanningen om händelsen kan rätten förordna om att en part eller åhörare ska lämna salen (RB 37:3 st. 1).¹¹⁸ Detta kallas för medhörning och den tilltalade kan följa förhöret via videokonferens utanför rättssalen (RB 5:10 st. 2).

3.4.1.2 Tilltalad

Den som är anklagad för brott har enligt EKMR rätt till en offentlig prövning av anklagelserna inom en rimlig tid, och av en opartisk domstol. Han eller hon ska anses vara oskyldig till motsatsen bevisats (art. 6). Den tilltalade har ingen sanningsskyldighet under förhören i rätten¹¹⁹ och behöver inte presentera rimliga hypoteser till åklagarens gärningsbeskrivning. Det är upp till rätten att *ex officio* bedöma alternativa hypoteser.¹²⁰ Bolding menar att i och med den fria bevisvärderingen kan rätten beakta uteblivna försvar eller förklaringar till den tilltalades nackdel,¹²¹ medan Ekelöf menar att det inte är alldeles klart om EKMR medger att den tilltalades vägran att yttra sig spelar in vid bevisvärderingen.¹²² Rätten till en rättvis rättegång enligt EKMR innefattar att den som är misstänkt för brott inte behöver uttala sig eller anklaga sig själv, enligt praxis från Europadomstolen.¹²³ I lagen stadgas att rätten må pröva det faktum att en tilltalad inte besvarat en fråga med hänsyn till det som förekommit (RB 35:4). Det innebär att den tilltalade i sitt eget intresse bör ge goda förklaringar till sådant som förefaller märkligt för hans eller hennes del.

Den tilltalades historia kan under förhöret kontrolleras mot de uppgifter han eller hon givit under tidigare förhör (RB 37:3 st.1 och 36:16 st. 2) om han eller hon vägrar yttra sig eller de uppgifter han eller hon avger skiljer sig från tidigare lämnade uppgifter (detta gäller även målsägande och vittnen). Avvikelse kan i sig vara ett bevisfaktum som talar till den tilltalades nackdel även om de förstås kan bero på annat än att den tilltalade ljuger.¹²⁴

Enligt Gregow bör den tilltalades uppgifter inte granskas enligt kriterierna för trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömningen på samma sätt som ett vittne eller en målsägande. Den tilltalade har ibland suttit häktad och är nervös. Han eller hon har också rätt att använda de medel som står honom till buds för att försvara sig, vilket inkluderar att ljuga. Han eller hon befinner sig också i en mycket svår och pressad situation. Mot denna bakgrund är det mycket vanskligt att göra en trovärdighetsbedömning av den tilltalade.¹²⁵ Gregow skrev om åtalade i mål om incestbrott, vilket inte kan generaliseras till alla typer av mål, men utgångspunkterna borde vara desamma. Blomkvist menar att den tilltalade omges av en ”atmosfär av misstro”,

¹¹⁸ Ekelöf, 2009 s. 237f. Den part som lämnar rättssalen följer därefter vanligen förhöret via ljud- och bild, eller endast ljudöverföring, och kan därför ställa motfrågor. Därför upprätthålls det kontradiktoriska förfarandet (ibid.).

¹¹⁹ Europadomstolens dom meddelad d. 2 feb. 1996 (18731/91) John Murray v. The United Kingdom.

¹²⁰ Vid exempelvis invändning om nödvärn eller andra ansvarsfriande grunder (BrB 24:e kap) är det upp till den tilltalade att föra fram invändningen.

¹²¹ Bolding, 1953 s. 336.

¹²² Ekelöf, 2009 s. 252.

¹²³ Saunders mot Storbritannien (meddelad d. 17 dec. 1996) samt Heaney och McGuinness mot Irland och Quinn mot Irland (båda meddelade d. 21 dec. 2000). Det har fått genomslag i svensk praxis, se t.ex. RH 2008:54.

¹²⁴ Ekelöf, 1998 s. 180.

¹²⁵ Gregow, 1996 s. 516f.

och är ovanligt pressad och nervös, och har svårt att genomföra en sammanhängande berättelse.¹²⁶ I fråga om bevisvärderingen av den tilltalades uppgifter medför hans eller hennes ställning i processen att det inte kan antas att han eller hon talar sanning, trots att det är åklagaren som har bevisbördan, och det finns en oskyldighetspresumtion för den tilltalade, och trots att rätten iakttar principen om att vid tvivelsmål hellre fria än fälla.¹²⁷ När det handlar om värderingen av den tilltalades utsaga talas i domskäl ofta om själva berättelsens eller uppgifternas rimlighet, snarare än om sättet på vilket uppgifterna lagts fram. Enligt Schelin är en viktig utgångspunkt vid bevisvärderingen av den tilltalades uppgifter om han eller hon erkänt eller förnekat gärningen.¹²⁸ Ett eventuellt erkännande från den tilltalade innebär i sig inte tillräckligt bevis för fällande dom. Rätten måste pröva erkännandet som vilket annat bevis som helst, enligt processlagberedningen. I mål av lindrigare beskaffenhet godtas emellertid ett erkännande utan närmare kontroll.¹²⁹ I RB 35:3 st. 1 p. 2 stadgas att rätten ska pröva värdet av ett *återtaget* erkännande. Rimligheten hos erkännandet och återtagandet prövas, och är båda rimliga ställs de mot varandra. Kan rätten inte avgöra vilken av berättelserna som är sannolik, medför det att åtalet ska ogillas om erkännandet är den enda bevisningen.¹³⁰

Om den tilltalade *förnekat* brottet, och den tilltalades berättelse är den enda direkta bevisningen, finns fyra möjliga utfall i bevisvärderingen av utsagan enligt Schelin: 1) Uppgifterna bedöms som sannolika, inte orimliga, eller inte så osannolika att de ska lämnas utan avseende. I sådana fall ska uppgifterna ha ett bevisvärde. 2) Uppgifterna bedöms vara så osannolika att de inte har något bevisvärde. 3) Uppgifterna befinner sig inte i och för sig förtjäna tilltro, men har inte vederlagts och ska därför beaktas. Detta kan vara aktuellt i mål som gäller nödvärnsinvändning. 4) Uppgifterna har motbevisats och ska därför lämnas utan avseende.¹³¹

Inget hinder finns mot att lägga fram utdrag ur belastningsregistret som bevis för den tilltalades tidigare brottslighet. Ekelöf menar att den tidigare brottsligheten i sig inte bör ha ett bevisvärde, även om det är tänkbart att till exempel med vilken metod den tilltalade begått brotten kan vara intressant för ett visst bevisfaktum.¹³² Enligt Bolding kan tidigare brottslighet påverka bedömningen av uppsåtsfrågan. Det gällde främst vid bedömningen av så kallat eventuellt uppsåt.¹³³ Tidigare gällde, vid uppsåtsbedömningen, att rätten kunde göra ett hypotetiskt prov för att bedöma om en viss person skulle begått en handling, det vill säga, om personen skulle ha företagit en gärning även om han eller hon visste att följden av handlingen skulle inträffa.¹³⁴ Att en person är misstänkt för ett liknande brott som han eller hon är åtalad för, är också sådant som kan tillmätas bevisvärde, men inte brottslighet av olikartat slag.¹³⁵ Är en persons brottslighet allmänt känd, till exempel genom stark mediabevakning, borde detta få ställning som ett notoriskt faktum.¹³⁶

¹²⁶ Blomkvist, 1987 s. 88.

¹²⁷ Schelin, s. 91.

¹²⁸ Schelin, s. 88.

¹²⁹ SOU 1938:44 s. 380.

¹³⁰ Schelin, s. 89f.

¹³¹ Schelin, s. 90-95.

¹³² Ekelöf, 2009 s. 191f.

¹³³ Bolding 1953 s. 318.

¹³⁴ Metoden har dock blivit kritiserad, och har i praxis kompletterats med ett "likgiltighetsresonemang", där domstolen bedömer om den anklagades handlande visar att han eller hon uppvisade likgiltighet i förhållande till gärningens förverkligande (Leijonhufvud & Wennberg, 2005).

¹³⁵ Diesen, 2008/09 s. 93.

¹³⁶ Diesen, 2008/09 s. 89.

I RH 95:82 fälldes en person för häleri trots att förbrott inte kunde styrkas. Hovrätten uttalade att den tilltalades tidigare brottslighet medförde att det måste antagas att befattning med stulet gods inte var honom främmande och att hans stora förmögenhet inte kunde ha åstadkommit på laglig väg under den korta tid han befunnit sig i Sverige. Heuman, som skrivit om fallet, menar att det var en otillåten sänkning av beviskravet.¹³⁷

Det görs också en personutredning om personen då han eller hon är misstänkt för ett brott som kan föranleda annan påföljd än böter (RB 46:9). Tidigare brottslighet är något som kan avgöra vilken påföljd som döms ut, och utgöra exempelvis skäl till fängelse enligt BrB 30:4, men det påverkar inte ansvarsfrågan.

3.4.1.3 Vittne

Var och en som har något att tillföra målet kan vid vite kallas till huvudförhandling (RB 36:7). Den som är målsägande eller åtalad får inte vittna i ett mål. Det gäller även den som står åtalad för medverkan till den gärning som förhöret gäller (RB 36:1 st. 2). Den som står i ett nära förhållande till part i målet behöver inte vittna. Rätten prövar om personer under 15 år eller de som lider av psykisk störning ska vittna med hänsyn till omständigheterna (RB 36:4). De som är bundna av sekretess och inte får lämna uppgift får inte heller vittna om de sekretessbelagda uppgifterna, om inte tillstånd inhämtas från aktuell myndighet (RB 36:5 st. 1). Några andra yrkesgrupper som har tystnadsplikt får vittna med samtycke, eller om det är medgivet i lag (RB 36:5 st. 2). Vittnen väntar utanför domsalen till det är deras tur att höras (RB 36:9). Det medför att vittnets berättelse är opåverkat av målsägandens, den tilltalades, och övriga vittnets berättelser. Den som vittnar i ett mål svär en ed (RB 36:11). Ed får inte sväras av den som är under 15 år, psykiskt sjuk eller står i ett nära förhållande till någon av parterna i brottmål (RB 36:13). Den som uppsåtligt eller av grov oaktsamhet lämnar oriktiga uppgifter under ed gör sig skyldig till mened (BrB 15:1). Straffansvaret gör inte att tillförlitligheten i uppgifterna ökar menar Fitger¹³⁸ medan Schelin menar att eden generellt ökar bevisvärdet av vittnets utsaga jämfört med den givna av den tilltalade och målsäganden.¹³⁹

Ekelöf menar att det på förhand kan finnas anledning att ifrågasätta ett vittnes trovärdighet, men att det inte finns några regler som stadgar ett förbud mot att låta personer som har ett starkt intresse av utgången i målet vittna. Rätten ska emellertid tillfråga vittnet om han eller hon är nära släkt eller om de är vänner eller ovänner.¹⁴⁰ Om det framkommer att vittnet känner stark lojalitet mot en part måste domaren måste istället väga in detta vid bevisvärderingen.¹⁴¹

Förhöret med vittnet skall, som huvudregel, videofilmas (RB 6:6 st. 1).¹⁴² I likhet med vad som gäller för målsägande kan rätten förordna att part eller åhörare, vars närvaro hämmar vittnets förmåga att tala sanningen på grund av rädsla, lämnar salen.

¹³⁷ Heuman, 1986 s. 52.

¹³⁸ Fitger, 1992 s. 131.

¹³⁹ Schelin, s. 24.

¹⁴⁰ RB 36:10. Det räcker med någon kort fråga (Ekelöf, 2009 s. 237). Enligt processlagberedningen skulle emellertid det faktum att vittnesjäven tagits bort inte medföra att domaren inte skulle noggrant göra sig underrättad om vittnets eventuella intresse av utgången i målet. NJA II 1943 s. 475.

¹⁴¹ Ekelöf, 2009 s. 220f.

¹⁴² Undantag kan godtas beroende på utsagans vikt för utredningen av målet. Uppgifterna kan också nedtecknas, men ska då kontrolleras av den som hörs (RB 6:6 st. 2).

3.4.1.4 Sakkunnig

I RB 40:1 stadgas att rätten kan anlita en sakkunnig till hjälp för sin bedömning av en fråga som kräver särskild fackkunskap. I mål där barn var målsägande användes förr sakkunniga oftare vid bedömningen av trovärdighet och tillförlitlighet, men statistiken visar att användningen gått ner sedan 1980-talet, vilket kan bero på debatten och kritik mot sakkunniga¹⁴³, samt HD:s uttalande i NJA 1992 s. 446, där varningar uttrycktes varningar för en alltför okritisk hållning mot sakkunnigas utlåtanden, då det gällde att bedöma trovärdigheten hos en målsägande eller ett vittne. Vittnespsykologin handlade inte om någon exakt vetenskap, menade HD, och det fanns också en risk att en sakkunnig identifierar sig med någon av parterna. HD uttalade också att det sällan fanns skäl för rätten att använda sig av sakkunniga då det gällde att bedöma trovärdigheten hos någon som hördes personligen inför rätten. HD menade dock att experterna kan upplysa rätten om potentiella felkällor och bidra med nyttig bakgrundsinformation.

I JK-rapporten *Felaktigt dömda* uttrycktes också stark kritik mot praxis vad gäller användandet av sakkunniga.¹⁴⁴ Rapporten kom bland annat fram till att domstolarna ganska okritiskt gick med på läkarintyg och psykologutlåtanden i alltför hög utsträckning. Gregow menar att samma psykiatriker eller psykolog som utrett ett barn inte bör vara sakkunnig då det gäller att värdera barnets trovärdighet.¹⁴⁵

En sakkunnig som utnämns av rätten ska i allmänhet yttra sig skriftligt (RB 40:7). Sakkunnig förhörs under sakkunniged (RB 40:9) och den sakkunnige lämnar sina uppgifter under straffansvar att de är riktiga (BrB 15:1;3). Även part kan anlita sakkunniga (partssakkunniga RB 40:19). Ett problem är förstås att parternas expertvittnen kan komma till rakt motsatta resultat.¹⁴⁶ Är det fråga om en partssakkunnig lämnar han eller hon sina uppgifter under vittnesed (RB 40:19 st. 2).

3.4.1.5 Domare

Även domaren kan misstänkas ha del i målet eller förutfattade meningar om en viss händelse, som kan kasta skugga över objektiviteten i hans bedömning av en sak. Det kan antas att risken finns att förtroendet för en doms riktighet kan rubbas om det framkommer att en domare har ett icke obetydligt intresse av utgången i målet i en viss riktning. Föreligger dessa omständigheter ska domaren inte döma i målet. Reglerna för domarjäv återfinns i RB 4:12-15. RB 4:12 punkterna 1-10 behandlar de jäv som medför att en domare inte får döma i ett mål. Det är till exempel om han själv är part eller har släktskap med part, tidigare fattat beslut om saken, eller kan väntas ha synnerlig nytta eller skada av utgången i målet. Det finns också en generalklausul i 10 p. Ett exempel på en jävsgrund enligt 10:e punkten är att en domare har uttalat sig om saken redan innan rättegången inletts, på så vis att det framstår som om han eller hon redan har bestämt sig i skuldfrågan. Det kan också vara grund för jäv att en domare har formulerat domskälen på ett negativt sätt mot en part eller agerar negativt mot någon genom sin processledning.¹⁴⁷ Givetvis ska domaren inte stå i något förhållande till den

¹⁴³ Sutorius, s. 355f.

¹⁴⁴ Se exempelvis fall 2, där målsägandens behandlande psykolog förordnades som sakkunnig i tingsrätten, fall 6 där man ansåg att en sakkunnig hade behövts, och speciellt fall 10 och 11.

¹⁴⁵ Gregow, 1996 s. 514.

¹⁴⁶ Christianson, 1992.

¹⁴⁷ Ekelöf, 2002 s. 147.

tilltalade eller den målsägande. Under vissa omständigheter ska domaren inte heller stå i något förhållande till försvarare, åklagare, eller målsägandebiträde (RB 4:12-13; 12:4).

Att domaren tidigare dömt den tilltalade är ett sådant fall där det skulle kunna bli fråga om att fördomar om den tilltalade i en eller annan riktning skulle kunna påverka domarens syn på den tilltalades historia, men detta är inte praktiskt genomförbart på små tingsrätter. Har domaren redan dömt i mål om samma gärning med samma tilltalade (exempelvis om ett mål har återförvisats från en annan rätt) är domaren dock jävig (8 p.). I brottmål med flera tilltalade, där deldom meddelats mot någon av de tilltalade, eller då åtal väcks vid flera olika tillfällen och samma domare dömer i ett mål där han tidigare dömt en medtilltalad, är det fråga om en objektivt berättigad misstro mot domaren, och jäv enligt generalklausulen.¹⁴⁸ I NJA 1994 s. 678 var frågan om det faktum att ett par domare som tidigare bedömt trovärdigheten hos ett vittne, då han varit medtilltalad i ett annat liknande mål med den i detta fallet tilltalade, var jäviga. Frågan var alltså om en tidigare gjord trovärdighetsbedömning av en person som hörts inför rätta kunde medföra risk att domaren som gjort bedömningen kunde ha förutfattade meningar om personen även i ett annat fall, om det gäller samma sorts brottsliga gärningar. HD menade att eftersom det var fråga om olika händelser, även om det var fråga om samma typ av gärning (vapenköp) var det inte fråga om jäv enligt generalklausulen.

Även om rätten ska verka för att målet blir utrett efter vad dess beskaffenhet kräver, är det inte en inkvisitorisk roll som rätten har att iträda. Åklagaren och den tilltalade är i princip likställda parter. Men rätten har också en processledande roll, även vad avser förhör, och kan ta över förhör, och ska reagera när otillåtna frågor ställs.¹⁴⁹ Domaren kan dock ställa ledande frågor för att avgöra ett vittnes grad av suggestibilitet.¹⁵⁰ Lambertz menar att vissa domare kan vara obenägna att ifrågasätta personers trovärdighet, och därmed antyda att de ljuger, och att inte heller åklagaren är särskilt benägen att ställa sådana frågor, annat än med en fråga av typen ”har du någon anledning att beljuga X?”¹⁵¹

I brottmål i tingsrätten dömer i allmänhet en lagfaren domare tillsammans med tre nämndemän (RB 1:3b).¹⁵² Nämndemännen får inte vara juridiskt skolade (RB 4:6), ska alltså vara lekmän, och tillsätts av kommunfullmäktige, då det gäller tingsrätt (RB 4:7). Utnämningen sker av det egna partiet.¹⁵³ De ska emellertid inte agera politiskt i dömandet, utan ska döma neutralt, på samma sätt som de lagfarna domarna.¹⁵⁴ Lekmannadomarnas roll är att garantera att ”domstolarnas avgöranden ligger i linje med allmänna rättsuppfattningar i samhället”.¹⁵⁵ Målet är att nämndemannakåren ska vara allsidigt sammansatt och spegla den vuxna befolkningen¹⁵⁶ men den innehåller större andel personer över 60 år och en mycket liten andel personer under 40 år (9 %) och mindre andel utrikesfödda. Könsfördelningen är dock jämn.¹⁵⁷

¹⁴⁸ Prop. 1992/93:25 s. 19.

¹⁴⁹ Bring, Diesen, & Wahren, s. 118f.

¹⁵⁰ Hemming-Sjöberg, 1950 s. 575.

¹⁵¹ Lambertz, 2009 s. 10f.

¹⁵² I brottmål där maxstraffet är 6 månaders fängelse är tingsrätten domför med enbart en lagfaren domare, utan nämndemän (RB 1:3b st. 2).

¹⁵³ Diesen, 1996 s. 139.

¹⁵⁴ Diesen, 1996 s. 45.

¹⁵⁵ Prop. 1982/83:126 s. 54.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Prop. 2005/06:180 s. 20f.

3.4.1.6 Försvare

Den som är åtalad för brott har en ovillkorlig rätt till juridiskt biträde (RB 21:3). Den misstänkte kan i princip välja vem han eller hon vill, även då det handlar om en offentlig försvarare, förordnad av rätten (RB 21:5 st. 2). I svårare brottmål förordnar rätten om en offentlig försvarare åt den misstänkte redan under förundersökningen (RB 21:3a). Till offentlig försvarare skall förordnas en advokat som är lämplig för uppdraget (RB 21:5).

I enlighet med den kontradiktoriska principen kan den som är misstänkt för brott förhöra vittnen och den andra parten. Detta görs vanligen via försvararen. Även om den tilltalade representeras av sitt ombud i målet, gör rätten till att han eller hon ska kunna motförhöra vittnen och försvara sig mot anklagelser att det i vissa fall också krävs för fällande dom att han eller hon ska vara personligen närvarande för att kunna bemöta bevisning.¹⁵⁸

Advokatens främsta intresse är att se till klientens bästa.¹⁵⁹ Han eller hon ska föra klientens talan i processen, utan intresse av egen vinning. Genom sin närvaro kan försvararen förbättra den tilltalades chanser att få en rättvis rättegång och en rättvis bedömning, däribland också en större trovärdighet. Försvarare får dock ej föra fram bevisning som han eller hon vet är falsk, och inte försöka lura domstolen.¹⁶⁰ Försvararen kan instruera sin klient om hur han eller hon ska bete sig i rättssalen, och hur han eller hon ska vara klädd. Försvararen kan jobba med den tilltalades person på ett strategiskt sätt ur denna aspekt, och se till att den slarviga blir välklädd och att den nervösa blir självsäker.¹⁶¹

Försvararlitteraturen är full av råd och tips om hur försvararen ska bete sig för att påverka domare och nämndemän i en positiv riktning.¹⁶² Det är kanske mer markerat eller nödvändigt i länder där det finns ett juryssystem, som dock påminner mycket om nämndemannasystemet. Givetvis har försvararen också som uppgift att peka på brister i åklagarens gärningsbeskrivning och utredning. Däribland kan det ingå att påtala brister i bevisningen, vilket inkluderar icke trovärdiga vittnen.¹⁶³ Genom att jämföra vittnets uppgifter under själva rättegången, med de uppgifter han eller hon uppgivit under tidigare förhör kan försvararen påtala diskrepanser mellan berättelserna och därmed ifrågasätta vittnets trovärdighet. Exempel på hur försvararen kan påverka trovärdigheten hos ett vittne och antyda att han eller hon ljugar är att erbjuda honom eller henne ett glas vatten. En allmän erfarenhetssats är att personer som är osäkra blir torra i halsen, och därför behöver dricka. Personer som verkar vara nervösa verkar också mindre säkra på sin sak.¹⁶⁴

Det förhållandet att en åtalad har erkänt en gärning för sin försvarare, men ändå begär att försvaras utifrån utgångspunkten att han eller hon är oskyldig, kan medföra problem. Försvararen ska ju verka för sakens riktiga belysning (RB 21:7) och får inte ljuga. Det finns två tänkbara möjligheter att handskas med situationen: Antingen avsäga sig uppdraget, vilket rätten inte får lägga ett bevisvärde på, eller fortsätta att försvara personen, men undvika att uttala sig personligen i skuldfrågan, och därför uttrycka sig mer neutralt, i stil med ”min

¹⁵⁸ NJA 2009 s. 836.

¹⁵⁹ *Vägledande kommentarer om god advokatsed* 1 § st. 2.

¹⁶⁰ Fitger & Mellqvist, s. 154.

¹⁶¹ Blomkvist, 1987 s. 80.

¹⁶² Se t.ex. Blomkvist, a.a.; Svensson, 1995.

¹⁶³ Blomkvist, s. 93f.

¹⁶⁴ Blomkvist, s. 95f.

klient hävdar att hon är oskyldig”.¹⁶⁵ Försvaren bör överhuvudtaget inte yttra sig om sin åsikt i skuldfrågan.¹⁶⁶ Olivecrona menade att försvaren inte ska avsäga sig uppdraget om detta kan kasta tvivel över den misstänktes skuld men att han eller hon ändå hålla sig inom de gränser som hans eller hennes sanningsplikt medför.¹⁶⁷ För att avträda ett uppdrag som offentlig försvarare krävs giltigt skäl och rättens medgivande (RB 21:6). Det faktum att en försvarare begär att avträda från sitt uppdrag utan skäl kan indirekt uppfattas som att han eller hon mottagit ett erkännande från den åtalade.¹⁶⁸

Parterna har möjlighet att efter att bevisningen lagts fram tillägga vad de anser vara nödvändigt i ett slutanförande (plädering) (RB 46:10). Praktiskt sett tar försvaren hand om det för den tilltalades del. Under pläderingen kan parten framföra sina synpunkter på bevisningens värde.¹⁶⁹

3.4.1.7 Åklagare

Åklagaren har att vara objektiv under förundersökningen, och beakta omständigheter som talar för den misstänkte, såväl som de som talar emot honom eller henne (RB 23:4 st.1). Det är inte klart om samma objektivitetsplikt gäller under huvudförhandlingen om den åtalade har försvarare vid sin sida.¹⁷⁰ Samma jävsgrunder som kan gälla för domare kan också gälla för åklagare (RB 7:6). Givetvis är förhållandet att en åklagare uttalat sig om skuldfrågan i ett visst enskilt fall inte skäl för jäv, själva gärningsbeskrivningen är ett skuldbeläggande.

3.4.1.8 Målsägandebiträde

Ibland förekommer att målsägande företräds av ett ombud i processen, antingen som en egen part vid sidan av åklagaren eller också som ombud då den målsägande för åtalet själv (enskilt åtal). Är det fråga om allvarligare brott, i synnerhet sexualbrott, ska ett målsägandebiträde förordnas.¹⁷¹ Målsägandebiträdet har en viktig funktion i sexualbrottmål, där han eller hon kan förhindra att kränkande frågor ställs till den målsägande.¹⁷² Typiskt sett är målsägandebiträdet en advokat,¹⁷³ men kan också vara en biträdande jurist på advokatbyrå eller annan lämplig person.¹⁷⁴

3.5.1 Förhöret

Grunden för trovärdighetsbedömningen ligger i den förhördes beteende under rättegången, speciellt under berättelsen. Det är samma regler som gäller för vittne som för part i rättegång (RB 37:1). Eftersom det är samma regler som gäller för vittne som för part i rättegång, använder jag ordet ”vittne” i framställningen, men varierar mig då det föreligger olika regler för den tilltalade, eller den målsägande.¹⁷⁵

¹⁶⁵ Svensson, s. 170f.

¹⁶⁶ Olivecrona, s. 108.

¹⁶⁷ Olivecrona, s. 109.

¹⁶⁸ Fitger & Mellqvist, s. 155.

¹⁶⁹ Ekelöf, 2009 s. 17.

¹⁷⁰ Heuman, 2004/05 s. 42.

¹⁷¹ Lag (1988:609) om målsägandebiträde 1; 3 § §.

¹⁷² Prop 2004/05:45 s. 23.

¹⁷³ 87 % enligt en utvärdering (Lindgren, Pettersson & Hedlund, 2001 s. 182).

¹⁷⁴ Lindgren, Pettersson & Hedlund, s. 180.

¹⁷⁵ Förhör med sakkunnig tas inte upp eftersom det då inte handlar om att bedöma trovärdigheten i hans eller

Hörandet av vittnet börjar med att vittnet först, med egna ord, berättar det han eller hon ska höras om, i ett sammanhang (RB 36:17). Först om den hörde har kommit av sig eller inte håller sig till det relevanta ska rätten med stödfrågor få denne att komma vidare (RB 36:17). Efter berättelsen vidtar ett förhör med personen, och efter det följer ett motförhör. I regel är det den part som åberopat vittnet som leder huvudförhöret, även om rätten kan välja att föra det själv (RB 36:17). Anledningen till detta är att rätten ska kunna koncentrera sig på det som framkommer under vittnesförhöret, utan att försöka hitta på frågor till vittnet.¹⁷⁶ Förhör med den tilltalade inleds dock av rätten, och fortsätts sedan av åklagaren (RB 37:17). Under förhöret är ledande frågor förbjudna (RB 36:17 st. 5). Det är frågor som till inbjuder till ett visst svar. Vad som är en ledande fråga får bedömas från fall till fall. Det kan vara förutsättningsfrågor, då förhöraren ställer sin fråga på ett sätt som inbjuder för vittnet att bekräfta det som det frågas om. Även motsatsfrågor, som provocerar vittnet till att svara motsatsen till det som frågas. Även slutna valfrågor, där vittnet bara ges några alternativ att välja bland, kan bedömas vara ledande frågor.¹⁷⁷

Efter förhöret följer vanligtvis ett motförhör, lett av motparten (RB 36:17 st. 2). Under motförhöret är ledande frågor tillåtna (RB 36:17 st. 5). Enligt lagtexten handlar det då om att undersöka om vittnets berättelse överensstämmer med det verkliga händelseförloppet. Ledande frågor är inte tillåtna om saker som inte berörts under förhöret.¹⁷⁸ Ett förhör som inleds efter ett motförhör är förstas också det ett motförhör, och samma regler gäller då. Ställer en part ledande frågor under förhöret, eller frågor om irrelevanta omständigheter eller frågor kan antas ha som syfte att trakassera den förhörde ska rätten gripa in och förbjuda frågorna (RB 36:17 st. 5).

Skulle det behövas kan ett vittne höras igen, men det råder egentligen inget hinder för vittnet att stanna kvar under huvudförhandlingen. Eftersom vittnet då kan ha tagit del av de övriga vittnesmålen, gäller det då att ta hänsyn till denna eventualitet vid bevisvärderingen.¹⁷⁹ Att vittnet tagit del av bevisningen kan naturligtvis påverka hans eller hennes svar. Först bör målsäganden höras, och därefter hörs den tilltalade. Först därefter hörs vittnena (RB 46:6 st.2).

Förhörssituationen ger i sig själv mer information än om enbart personen gett en berättelse på egen hand.¹⁸⁰ Att en förhörd blir tillfrågad flera gånger om en och samma händelse kan givetvis tjäna som informationskälla för rätten angående hur säker vittnet är på sina uppgifter, och ger honom eller henne utrymme att försäga sig själv. Enligt Schelin kan dock en större mängd frågor som ställs innebära att bedömaren sätter mer tilltro till vittnets uppgifter.¹⁸¹ Ett vittne påverkas stort av hur frågorna ställs. Även rent subtila skillnader i frågor kan leda till olika svar. Schelin anför exemplet att personer tillfrågas om hastigheten på en bil då den kolliderade mot ett vägräcke. Frågan varierades genom att verbet var antingen ”stötte emot,” ”körde in i” eller ”kraschade mot” vägräcket. Svaret varierade med vilket verb som användes.¹⁸² Av dessa anledningar är det viktigt att rätten förbjuder ledande frågor.

hennes berättelse på samma vis.

¹⁷⁶ Bring, Diesen & Wahren, s. 113.

¹⁷⁷ Bring, Diesen & Wahren s. 262-264.

¹⁷⁸ Bring, Diesen & Wahren, s. 117.

¹⁷⁹ Bring, Diesen & Wahren, s. 119. I NJA II 1943 s. 474 uttalas att vittnet inte bör få stanna kvar i salen efteråt, just på grund av den anledningen, även om vissa undantag medges.

¹⁸⁰ Schelin, s. 131.

¹⁸¹ Schelin, s. 133.

¹⁸² Schelin, s. 135.

3.6.1 Regler för överföring av utsaga och metoder för trovärdighetsbevisning

3.6.1.1 Överföring av utsagan

Muntlighetsprincipen gäller som huvudprincip i brottmål (RB 46:5). Den hörde ska ge sin berättelse om det som är av betydelse för målet muntligen (RB 36:16), vid huvudförhandlingen, även om förhöret inte behöver ske i rättsalen. Vissa undantag finns. Exempelvis hörs sällan barn i mål om sexualbrott där de är målsägande vid huvudförhandlingen, utan inspelade förhör med dem brukar spelas upp (RB 35:14). Enligt praxis brukar barn under 13 år ej höras i rätten, i vissa fall, beroende på brottets grovhet m.m., hörs inte äldre barn, i åldrarna 13-16.¹⁸³ Att målsägande inte hörs vid huvudförhandlingen har inte ansetts strida mot den tilltalades rätt att motförhöra vittnen i EKMR, om försvararen har getts tillfälle att ställa motfrågor under förundersökningen.¹⁸⁴ Själva mediet för överföring av en utsaga är av betydelse för bedömningen av trovärdigheten i den. Den muntliga utsagan sägs vara bättre än den skriftliga, eftersom ”papper rodnar inte”.¹⁸⁵ En skriftlig vittnesattest eller förhör via ett telefonsamtal innebär att rätten inte kan beakta minspel. Bevisvärdet blir givetvis lägre.¹⁸⁶ Även det faktum att ett förhör spelas upp på video, vilket ofta är fallet med barns utsagor i sexualbrottmål, kan göra att bevisvärdet sänks.¹⁸⁷ Dock borde det finnas goda möjligheter att idag filma på ett sådant sätt att en hög bildmässig kvalitet upprätthålls, till exempel vad gäller ljusförhållanden och teknik. Själva förhöret måste gå till på ett sådant sätt att metoden inte är suggestiv, och att förhöret förmår ge en fullständig bild av händelserna. I NJA 1986 s. 821 fastställde HD vilka krav som bör ställas på förhören inför videoupptagningen för att bevisvärdet ska bli så högt som möjligt; bland annat genom att den förhörda personen försöker få fram en så fri redogörelse som möjligt och att ledande frågor undviks. I NJA 1993 s. 616 uttalade HD att då en målsägande hörs inför videoupptagning bör uppgifterna bedömas med särskild försiktighet, men att en målsägandes berättelse ändå kan räcka för fällande dom om förhöret skett på ett kompetent sätt, utan ledande frågor och det av videoupptagningen går att iaktta den hördes kroppsspråk och ansiktstruttryck. Är kvaliteten på ljud- och bildupptagningen dålig kan det vara skäl för att meddela friande dom,¹⁸⁸ därför är hanteringen av själva mediet väldigt betydelsefullt.

Förfarandet i överrätt är inte likadant som i tingsrätt vad gäller vittnesbevisning. I hovrätten hörs vittnena i allmänhet inte igen (RB 51:19) och hovrätten kan, på vissa grunder, besluta att döma målet efter handlingarna, utan huvudförhandling (RB 51:13).¹⁸⁹ Hovrätten får inte frångå tingsrättens bedömning av tilltron till ett vittne eller en sakkunnig om inte denne hörs personligen inför rätten (eller via ljud- och bildupptagning), om ändringen inte är till förmån för den tilltalade eller om det finns synnerliga skäl (RB 51:23). Det finns också generellt ett hinder för överklagande från hovrätt av rena bevisfrågor. HD prövar fall som är av betydelse

¹⁸³ Sutorius, s. 302.

¹⁸⁴ NJA 1993 s. 616.

¹⁸⁵ Detta uttryck tas upp i förarbeten som ett starkt skäl till att muntliga berättelser har ett starkare bevisvärde än skriftliga inlagor. Se ex SOU 2001:103 s. 377 och SOU 2007:26 s. 197.

¹⁸⁶ Fitger & Mellqvist s. 247. Undantagsvis kan skriftliga vittnesattester tillåtas, till exempel om ett vittne avlidit. Se RB 36:14 st. 2.

¹⁸⁷ Ekelöf, 2009 s. 49f med hänvisning till NJA 1993 s. 68.

¹⁸⁸ Åklagarmyndigheten RättsPM s. 23.

¹⁸⁹ Men då ska parterna kallas, RB 35:8.

för rättstillämpningen.¹⁹⁰ I ett överklagat mål från hovrätten får HD inte frånga hovrättens bedömning av tilltron till ett vittne eller en sakkunnig om inte hovrätten ändrat tingsrättens dom angående samma sak, om det inte skulle vara till fördel för den tilltalade eller det finns synnerliga skäl, enligt RB 55:14.

Ny lagreglering har utökat möjligheterna att använda sig av videoteknik i rättegången.¹⁹¹ Den nya lagregleringen kan medföra att antalet inställda mål minskar och att parterna lättare kan få tillgång till bevisning som kan vara kostsam, som förhör med sakkunniga.¹⁹² Att överrätter kan granska bevisning på nytt genom den videoupptagning av vittne eller målsägande som gjorts i underrätten är en nyhet i förhållande till äldre rätt som innebär att parterna inte personligen behöver höras igen.¹⁹³ Det kan ha en fördel i bevisvärderingshänseende eftersom en utsaga tenderar att bli mindre tillförlitlig ju längre ifrån själva händelsen uppgifterna lämnas.¹⁹⁴ Den tilltalades berättelse kan dock inte föras fram på det här viset, eftersom han eller hon inte hörs i bevis syfte, om det inte finns anledning att döma personen till ett mildt straff.¹⁹⁵ Schelin menar att trovärdighetsbedömningen inte blir sämre om presentationsformen är annan än *in vivo* framför rätten. Psykologisk forskning visar rentav att bedömningen av om en person ljugar inte alltid är bättre om personen hörs inför rätten. Det leder oftare till bättre bedömningar om bedömaren inte ser ansiktet på den person vars utsaga som bedöms.¹⁹⁶ Forskning visar att bedömningen av ett vittnes trovärdighet skiljer sig åt beroende på mediet. I ett experiment granskade juriststuderande i en domstolsliknande situation en vittnesutsaga som antingen spelades upp via video, eller hördes *in vivo*. Vittnesmålet var detsamma, men de studenter som sett vittnet live var mer positivt inställda till vittnets trovärdighet.¹⁹⁷

Kan den hörde inte uttrycka sig klart på svenska eller är hörselskadad ska tolk förordnas av rätten (RB 5:6). Tolken måste vara ojävig (RB 5:6 st. 4) och ska svära en ed (RB 5:7). Givetvis är det faktum att någon tolkar en persons utsaga och att rätten får den sig tilldelas i andra hand, utan kanske ett omedelbart samband mellan minspel och röstläge, ansikts-skiftningar m.m., något som potentiellt skulle kunna försvåra trovärdighetsbedömningen. Även om de tolkar som förordnas vanligen är auktoriserade och har att följa god tolksed,¹⁹⁸ förekommer det naturligtvis att tolkar översätter fel. I NJA 1974 s. 221 sökte en grekisk medborgare, som dömts för olaga hot, dels resning och dels besvär över domvilla på den grunden att tolken hade översatt fel i målet. HD konstaterade emellertid att feltolkningarna inte var att betrakta som grovt rättegångsfel eller att grund för resning förelåg, trots att det förekommit grova felöversättningar, eftersom felöversättningarna inte var av den beskaffenheten att de påverkat målet i en sådan riktning att målets utgång förändrats på grund av dem.

Att en person som hörs i ett mål är berusad kan medföra att personens ord inte kan läggas till grund för fällande dom. I ett hovrättsmål hade en man dömts för misshandel i en ren ord mot ord-situation i tingsrätten. Vid tingsrättsförhandlingen upptäckte målsägande biträdet att målsäganden var berusad, men efter samråd med försvararen och åklagaren konstaterades att

¹⁹⁰ Se RB 54:9; 10.

¹⁹¹ Se Prop. 2004/05:131.

¹⁹² Prop. 2004/05:131 s. 187.

¹⁹³ Prop 2004/05:131 s. 200.

¹⁹⁴ Prop 2004/05:131 s. 106f.

¹⁹⁵ Annan påföljd än böter, fängelse under tre månader, villkorlig dom, eller skyddstillsyn eller en kombination av dessa påföljder. Prop 2004/05:131 s. 84.

¹⁹⁶ Schelin, 2006 s. 224-228.

¹⁹⁷ Granhag & Ask, 2008 s. 414.

¹⁹⁸ Ekelöf, 2002 s. 176.

det inte förelåg hinder mot att hålla huvudförhandling. Tingsrätten ansåg att målsägandens berättelse var detaljerad och sammanhängande och att hon berättat på ett sådant sätt att det hon sade framstod som trovärdigt och självupplevt. Tingsrätten menade att det faktum att hon var berusad vid huvudförhandlingen kunde påverka tillförlitligheten i uppgifterna, men att detta kompensades genom att uppgifterna hon givit i rätten stämde överens med dem hon lämnat till polisen direkt efter misshandeln. I hovrätten konstaterades, efter granskning av ljud- och bildupptagningen av förhöret, att målsäganden var så berusad att det var rättegångsfel att låta hennes ord ligga till grund för fällande dom eftersom det måste ha förelegat betydande svårigheter för tingsrätten att korrekt bedöma trovärdigheten hos personen.¹⁹⁹

3.6.1.2 Tekniska hjälpmedel

Med tekniska hjälpmedel för trovärdighetsbedömningen avses så kallade lögndetektorer eller polygrafer – hjälpmedel som på teknisk väg ska avgöra om en person talar sanning eller ljuger. Det är en apparat som mäter kroppsliga reaktioner som antas ha samband med ljugande, som svettningar och puls.²⁰⁰ Resultat från lögndetektortest har använts som bevisning i Sverige, men konstaterades sakna bevisvärde.²⁰¹

3.6.1.3 Karaktärsbevisning

Även om i princip all bevisning är tillåten enligt den fria bevisföringens princip skall rätten avvisa sådan bevisning som saknar betydelse för utgången i målet, enligt stadgandet i RB 35:7. Bevisning kan vara av den arten att den ”uppenbart saknar betydelse för saken”, eller att bättre bevisning finns tillgänglig. Bevisning för att belysa trovärdigheten hos någon kan alltså godtas. Ytterligare stöd för det finns i EKMR:s principer om *fair trial*, där det stadgas att den som är anklagad för brott ska ha rätt att föra fram motbevisning. Det skulle i enlighet med detta kunna vara rättegångsfel att inte tillåta bevisning som bara har ett lågt värde.²⁰² Fitger & Mellqvist menar att värdet av trovärdighetsbevisning gällande en person som en huvudregel alltid borde vara av så liten betydelse att bevisningen borde avvisas, med undantag då det gäller barn.²⁰³

Bevisning som dock inte tjänar något syfte, utan att svärta ner en part – ”chikanöst syfte” (se nedan) – kan avvisas. Bevisning av denna typ skulle kunna tänkas vara nedsättande frågor från en försvarsadvokat till en målsägande i ett våldtäktsmål. Advokatsamfundet har reglerat frågor och bevisning av detta slag i VRGA 5.3.

En advokat får inte i ett rättsligt förfarande förebära bevisning om förhållanden som är nedsättande för motparten eller göra för motparten kränkande eller förklenande uttalanden, om det inte i den aktuella situationen ter sig försvarligt för att ta tillvara klientens intressen. Också i övrigt skall en advokat avstå från åtgärder eller uttalanden, som är ägnade att i onödan kränka eller sära motparten.

¹⁹⁹ Hovrätten för Västra Sverige, dom 2009-09-22 i B 3375-09.

²⁰⁰ Strömwall, Hartwig & Granhag, 2008 s. 388.

²⁰¹ Svea hovrätts dom 1997-06-18 i mål B 2264-96. Refererad från Diesen, 2008/09 s. 91.

²⁰² Diesen, 2008/09 s. 98.

²⁰³ Fitger & Mellqvist, 2002 s. 241.

Enligt kommentaren till ovanstående stycke ska ett uttalande om motparten te sig försvarligt utifrån den situation advokaten befinner sig i.²⁰⁴ Kommentaren hänvisar vidare till VRGA 6.3.2, där det står att

En advokat får inte om ett vittne eller annan lämna nedsättande uppgifter eller göra kränkande eller förklenande uttalanden, om det inte i den aktuella situationen ter sig försvarligt för att ta tillvara klientens intressen.

Enligt kommentaren till stycket innebär föregående en uppmjukning i förhållande till det som gällde tidigare.²⁰⁵ Så länge som försvarsadvokaten (eller målsägandebiträdet) anser att det är av vikt för klientens intresse att belysa omständigheter som talar mot ett vittne eller en målsägande, till exempel, står det alltså advokaten fritt att ställa dessa frågor, om till exempel tidigare sexuella erfarenheter och klädsel, även om rätten har att avvisa otillbörliga frågor (RB 36:17 st. 5).

Diesen menar att stadgandet i RB 35:7 tar sikte på omständighet som är utan betydelse för målet, som självständigt bevisstema. Blir alltså åberopandet felaktigt, som till exempel att den tilltalade åberopar muntlig bevisning till styrkande av att en person är mytoman, saknar detta självständig betydelse, och skall därför avvisas. De svåra avvägningarna kommer däremot när det är fråga om hjälp- eller indiciebevisning, som alltså ska påverka bevisvärdet för ett bevis som det redan finns bevisning för.²⁰⁶

Ställs en fråga under processen i bevissyfte som rätten finner vara otillbörlig kan domaren förbjuda frågan. I fråga om sådan bevisning som kan föras fram i våldtäktsmål, om den målsägandes personliga livsföring, sexuella erfarenhet och så vidare, är det sådant som bör avvisas av domstolen som otillbörliga frågor, om det saknar betydelse för domen. Enligt propositionen till 2005 års ändringar i BrB 6 kap., ansågs att denna typ av frågor fortfarande ställs, och att anledningen till att rätten tillåter frågorna kan bero på slentrian eller på ett förlegat synsätt.²⁰⁷

I NJA 2007 s. 547 hade hovrätten avvisat sakkunnigbevisning gällande bedömningen av trovärdigheten hos ett vittne. M.H. hade dömts i tingsrätten för grov kvinnofridskränkning och åberopade ny vittnesbevisning i hovrätten med ett flertal personer. Hovrätten avvisade vittnesförhör med de fyra vittnen som skulle höras till styrkande av att målsägande tidigare fört fram osanna uppgifter för egen vinning. Ett av de avvisade vittnena var den målsägandes psykolog, som skulle styrka att målsäganden led av sjuklig mytmani. Motiveringen till avvisandet var att de nya förhören uppenbarligen skulle bli utan verkan.

HD framhöll att det inte fanns något förbud i svensk rätt att tillåta bevisning ”rörande parts eller vittnes personliga förhållanden, anseende eller karaktär i syfte att påverka bedömningen av dennes utsagas trovärdighet”. Domstolar kan emellertid vägra bevisning rörande parts eller vittnes trovärdighet om syftet med den är chikanöst.²⁰⁸ HD fann att omständigheterna i det aktuella målet gjorde att bevisningen inte åberopats i chikanöst syfte. HD ansåg att det i fallet

²⁰⁴ *Vägledande regler om god advokatsed med kommentar*, s. 28.

²⁰⁵ *Vägledande regler om god advokatsed med kommentar*, s. 33.

²⁰⁶ Diesen, 2008/09 s. 90.

²⁰⁷ Prop. 2004/05:45 s. 23.

²⁰⁸ NJA II 1943 s. 451. Lagrådet anförde att det fanns ett förbud mot karaktärsbevisning i andra länder, men att ett förbud mot bevisning om en parts eller ett vittnes allmänna trovärdighet eller medborgerliga anseende skulle strida mot den fria bevisföringen (ibid.).

fanns anledning att ”vara generös” vad gäller att tillåta den återopade bevisningen till styrkandet av mytomani. Den målsägande hade själv i hovrätten medgivit att hon ofta talat osanning och fått behandling för detta. HD anförde vidare att även om hovrätten lagt den målsägandes berättelse till grund för bedömning av åtalet med hänvisning till att hon lämnat en detaljerad, sammanhängande och trovärdig berättelse, innebär det inte att berättelsen nödvändigtvis var sann. HD fann att den återopade bevisningen inte kunde anses sakna värde och återförvisade målet till hovrätten för ny prövning, med tillåtande av den återopade bevisningen.

I ett notisfall (NJA 2007 N 64) som handlade om våldtäkt m.m. beslöt HD, med hänvisning till sitt tidigare avgörande, att muntlig bevisning om två målsägandens trovärdighet skulle tillåtas. Beslutet grundade sig delvis på att flickan i rätten berättat uppgifter som enligt den tilltalade stred mot det den nya bevisningen skulle visa. Däremot avvisade skriftlig bevisning bestående av brev enligt RB 35:14, som reglerar tillåtandet av skriftliga bevis. Troligen skulle skriftliga bevis enbart tillåtas om det var den enda bevisning som den tilltalade kunde föra om den hördes trovärdighet, i enlighet med EKMR:s praxis.²⁰⁹

Prejudikatet från 2007 tycks innebära att karaktärsbevisning kan tillåtas om det förekommer anledning att anta att målsägande eller ett vittne talar osanning. Det är i och för sig inte särskilt uppseendeväckande med hänsyn till tidigare praxis, eftersom regeln i RB 35:7 som reglerar avvisande av bevis, stadgar att bevis ska avvisas om det är uppenbart att beviset skulle vara utan verkan. Generell bevisning om trovärdighet saknar troligen bevisvärde. I NJA 2005 s. 712 hade den tilltalade fört bevisning om alkoholisters generellt lägre trovärdighet för att belysa den målsägandes trovärdighet, vilket HD menade inte invercade på målsägandens specifika trovärdighet.

Om det är tillåtet att föra bevisning om en persons trovärdighet om en person ljugit förut, skulle möjligen själva strukturen i en persons utsaga kunna föras fram som bevisning. Trankell menade att en person som berättar en falsk berättelse också berättar en historia med samma struktur i en annan falsk berättelse.²¹⁰ Eftersom domstolarna autonomt ska bedöma trovärdigheten skulle möjligen denna form av bevisning inte tillåtas, men om en person dömts för ett menedsbrott, kanske bevisningen skulle kunna tillåtas.

Enligt Diesen skulle bevisning som negativt hjälpfaktum för en persons trovärdighet som en huvudregel kunna avvisas genom att dessa aspekter skulle kunna belysas under motförhöret, men han menar också att HD:s prejudikat i allt större mån skulle ha den effekten att mer och mer bevisning om en persons allmänna trovärdighet skulle kunna tillåtas, och potentiellt göra huvudförhandlingen till en offentlig smutskastning.²¹¹

3.7.1 Det hypotetiska rationalitetsresonemanget och allmänna erfarenhetssatser

Allmänna erfarenhetssatser är skäl som en domare kan grunda sin bevisvärdering på utan att han eller hon behöver bevisning för det, eller från utifrån kommande expertis. HD:s kriterier för utsagesanalys är exempel på allmänna erfarenhetssatser. Schelin menade att inte alla

²⁰⁹ Fitger & Mellqvist, s. 247.

²¹⁰ Trankell, 1963 s. 115.

²¹¹ Diesen, 2008/09 s. 95.

kriterier hade stöd i forskningen. Om schablonartade resonemang om hur människor är, sätts till grund för om en person talar sanning när han eller hon berättar om sitt handlande (uppgifternas rimlighet), finns det förstås risk att en person som inte betar sig som ”normala” människor eller råkar ut för ovanliga händelser uppfattas som mindre trovärdig av domaren beroende på domarens kunskaper eller fördomar om människans natur eller vår verklighet. *Bonus pater familias* var en rättsfigur som gällde tidigare i skadeståndsrätten. För att bedöma om en person förfarit oaktsamt jämfördes hans eller hennes beteende med hur den ”gode familjefadern” skulle ha betett sig.²¹² Risken finns att en domare utgår från hur han eller hon skulle ha betett sig i en situation, och låter detta bli normen för ett godtagbart eller rimligt beteende.²¹³

Termen det *hypotetiska rationalitetsresonemanget* kommer från Sutorius.²¹⁴ Det innebär att rätten bedömer en händelse utifrån stereotypa föreställningar om hur människor betar sig. Ett klassiskt exempel kommer från NJA 1963 s. 555. En man hade åtalats för att ha blottat sig för en flicka som sålde majblommor. Mannen försvarade sig med att hans morgonrock gled upp. Att mannen sedan köpte en majblomma av flickan, tolkade rådhusrätten i sina domskäl som stöd för att mannen blottat sig, med motiveringen: ”Vid sedlighetsbrott mot barn lär det, helt naturligt, vara tämligen vanligt att gärningsmannen, för att distrahera eller ställa sig in hos barnet, avslutar samvaron med att erbjuda något litet penningbelopp.” Bevisvärderingsmässigt får en indiciebevisning genom detta sätt ställning som ett kausalt bevis, trots att ett icke kausalt bevis inte kan säga något om förekomsten av ett faktum. Ett ytterligare exempel på ett hypotetiskt resonemang är att en person som vidgår omständigheter som talar emot honom eller henne, är mer trovärdig.²¹⁵ Detta är också något som enligt vittnespsykologiska kriterier tenderar att öka tillförlitligheten i en utsaga.²¹⁶ Ett annat exempel är följande från en tingsrättsdom från 1970-talet refererad av Boëthius, att: ”... Frank på rätten givit intryck av att vara en man som *ej i förstone skulle behöva begå våldtäkt för att tillfredsställa sina sexuella behov.*”²¹⁷

Enligt Sutorius finns det en uppenbar risk hos de juridiska aktörerna att rena fördomar och allmänna föreställningar tar plats som allmänna erfarenhetssatser, då det gäller barn utsatta för sexuella övergrepp, eftersom kunskapen är begränsad.²¹⁸ Sutorius ansåg att praxis numera har stramat upp sig, och att denna typ av schablonartade resonemang inte längre är lika vanliga,²¹⁹ men Schelin kom genom en granskning av tingsrättsdomar 2000-2003 fram till att detta inte stämde.²²⁰ Enligt en undersökning gjord av en juridikstuderande (Fredrik Gustafsson) ansåg 14 % av manliga domare att det att kvinnor aldrig ljuger om våldtäkt var en erfarenhetssats som de dömde efter, men att ingen av de kvinnliga domarna gjorde det.²²¹

Allmänna erfarenhetssatser om hur människor fungerar är oundgängliga vid den rättsliga utredningen. Säkert räcker den vanliga mänskliga intuitionen, och domarens praktiska erfarenhet, en lång väg när det gäller att nå rätt, och nå fram till ett riktigt domslut. Problemet är att ibland avviker människor från normerna, eller betar sig ologiskt. Föreställningar om till

²¹² Hellner, 2006 s. 129.

²¹³ Jareborg, s. 22.

²¹⁴ Sutorius, 2003 s. 313.

²¹⁵ Se till exempel hovrättens domskäl i NJA 1996 s. 509.

²¹⁶ Severin, 1983, s. 61.

²¹⁷ Boëthius, s. 106. Hennes kursivering.

²¹⁸ Sutorius, s. 313.

²¹⁹ *ibid.*

²²⁰ Schelin, s. 80 not 204.

²²¹ Diesen, Lernestedt, Lindholm & Pettersson, 2005 s. 340.

exempel ”det ideala offret” och den ”ideala förövaren”, kan leda till att vissa typer av människor får väldigt svårt att bli trodda. Idén om idealoffer är särskilt framträdande i våldtäktsmål, enligt Christie. Det ideala offret är en ung oskuld på väg hem från att ha besökt sjuka släktingar, som blir svårt hotad eller slagen innan hon ger efter. Det är långt ifrån kvinnan som blir våldtagen av en man hon träffat på krogen, menar Christie.²²² Schelin menar att ett våldtäktsoffer som betar sig emotionellt har lättare att bli trodd än en person som inte visar upp detta beteende.²²³ En students (Pernilla Leviner) genomgång av domar från tingsrätter gällande våldtäkter mot kvinnor över 15 år visade att det talade för en fällande dom om kvinnan hade en hög social status, klanderfritt offerbeteende eller en gärningsman som var tidigare straffad för våldsbrott.²²⁴ Ekström (2002) fann ett liknande mönster i anmälningar, förhör, och rättegångar om våldtäkt mellan åren 1946 och 1950 i Stockholm. Mannens och kvinnans berättelser kunde skilja sig mycket åt, och medan en kvinna till exempel accentuerade sitt oskuldsfulla beteende och naiva avsikter, och beskrev mannen som djurisk och aggressiv, framställde kanske mannen i sin tur kvinnan som promiskuös, med hämndmotiv för att beskylla mannen för våldtäkt, exempelvis för utebliven betalning vid en prostitutionsaffär. I rättegången kan dessa svårigheter yttra sig så att det främst i mål där offret betett sig irrationellt efter brottet, eller där kvinnan tagit en större risk, större fokus läggs på kvinnans klädsel, beteende eller sexuella beteende.²²⁵ Det har att göra med att domstolen måste utröna om mannen haft ett uppsåt till de objektiva rekvisiten i våldtäktsbestämmelsen, (BrB 6:1). Troligen är just dessa bevisvärigheter anledningen till att våldtäktsfall av typen där målsäganden har en relation till den förmente gärningsmannen är en falltyp där friandeprocenten är särskilt hög.²²⁶

I SOU 2001:14 granskades 415 stycken slumpvis utvalda domar som handlade om sexualbrott. I de flesta av fallen var den enda bevisningen målsägandens uppgifter. Kommittén slog fast att domstolarna inte tog hänsyn till ovidkommande bevisuppgifter.²²⁷ Sutorius kommenterar uppgiften med att det stämmer enbart i de fall där bevisningens styrka medför att rätten inte behöver göra något mer utförligt bevisresonemang.²²⁸

3.7.1.1 Domarreglerna

Olaus Petris regler om domare, nedskrivna 1540 brukar finnas intagna i lagböcker sedan 1734.²²⁹ Dessa är förstas inte gällande lag, men även om reglerna förefaller ålderdomliga i vissa delar, innehåller de sådant som än idag förefaller vara vettigt. Bland annat finns ett uttryck för principen att hellre fria än fälla, och ett uttalande om att vissa allmänliga ordseder vore lag. Dessa var av olika typer, från rena rättsprinciper, som ”olaga fång är ofång” (16 §, p. 5), till vittnesregler: ”Avundsman bör icke vittna” (p. 3), bevisregler: ”Efter ens tal skall ingen dömas” (p. 8), som ren psykologi: ”Det man gärna ser, där vittnar och håller man gärna med” (p. 14)²³⁰ och instruktioner för bevisvärdering: ”Det är icke allt sant som sanning är likt” (p. 12).

²²² Christie, 1986 s. 19.

²²³ Schelin, s. 202.

²²⁴ Sutorius, s. 140.

²²⁵ Sutorius, s. 138f.

²²⁶ Enligt en granskning av sexualbrottsmål mellan 2005 och 2006 som Åklagarmyndigheten gjorde gällde 161 åtalpunkter våldtäkt enligt BrB 6:1. Av dessa ledde 106 stycken till fällande dom. Av samtliga ogillade åtal hade parterna en relation i omkring 91 % av fallen.

²²⁷ SOU 2001:14 s. 618.

²²⁸ Sutorius, s. 138f.

²²⁹ Svea Rikes lag, 2009 (utg. Gregow), s. CXL.

²³⁰ Denna punkt har tolkats både som en bevisvärderingsinstruktion eller som en påminnelse till domaren om

Ibland citeras domarreglerna i nutida mål.²³¹ Även om domarreglerna inte är gällande rätt är de inte långt ifrån ett slags goda råd för domare idag, och har genom sin placering i lagboken ett inflytande på rättstillämpningen.²³² Ett förslag om att grunda en etikkod för domare baserad på domarreglerna behandlades i ett utskottsytrande, men avstyrktes.²³³ Enligt Hirschfeldt är domarreglerna ett nedärvt uttryck för det allmänna rättsmedvetandet.²³⁴ Klart är att domarreglerna innehåller sådant som är aktuellt vad gäller trovärdighetsbedömningen och på grund av sin ställning någonstans vid sidan av gällande rätt, har de säkert inflytande på rättstillämpningen.

svårigheten med att undvika godtycke (Stening, s. 25).

²³¹ NJA 1926 s. 575 och HD Ö 1370/08 dom 2009-05-25, som handlade om stämpelskatt, där en domare i hovrätten citerat domarreglerna.

²³² JuU 1986/87:25.

²³³ Ibid.

²³⁴ SOU 1994:99 s. 144.

4 Trovärdighetsbedömningen i praxis

En överblick av trovärdighetsbedömningen kan inte göras enbart med prejudicerande rättsfall och juridisk doktrin. Trovärdighetsbedömningen är kasuistisk till sin natur, och i de fall där gängse normer inte ger ledning kommer nya bedömningsgrunder att uppstå. Därför analyseras rättsfall från tings- och hovrätter i den här uppsatsen. Analysen har inskränkt sig till de fall jag hittat i RH för 2008 och 2009. Skälet är att jag anser att det ger praxis både från tingsrätter och från hovrätter över hela landet. Fördelen är det slumpmässiga i urvalet, medan nackdelen är att jag kommer att få ta del av domen i referat, alltså i kortfattad version. I referaten är dock domskälen avskrivna, och eftersom domstolen enligt lag ska skriva vilka skäl de grundat domen på ska också de trovärdighetsgrunder som legat som vägande skäl i domslutet vara med. Rent undermedvetna faktorer kan förstås inte spåras på det här sättet, eller något annat sätt tillgängligt för mig. Urvalet blir också begränsat eftersom det inte är alla rättsfall från hovrätterna som publiceras.²³⁵ Slutsatserna om trovärdighetsbedömningen i praxis återfinns i det sista kapitlet.

4.1 Trovärdighetsbedömningen i rättsfall från hovrätterna 2008 och 2009

Jag kommer att beakta de fall där det föreligger en ord mot ord-situation eller trovärdighetsbedömningen i annat fall är väsentlig för bevisvärderingen. Det innebär praktiskt sett att jag kunnat finna något i domskälen som innehåller en referens till något som kan vara av betydelse för domslutet och som kan hänföras till bevisvärdering i förhållande till trovärdigheten, i den mån det är *ratio decidendi*. Istället för att redovisa varje enskilt fall kommer jag att dela in trovärdighetsbedömningen i de komponenter jag kan finna, och placera fallen under det, i en tabell, med de mest förekommande kriterierna överst. Jag redovisar kriterierna både som de förekommer i tingsrätten som i hovrättens domskäl om domstolarna gjort olika bedömningar, men redovisar enbart ett kriterium en gång om båda domstolarna gjort samma bedömning.

²³⁵ Hellner, 1994 s. 96.

4.1.1 Kriterier som påverkar trovärdigheten positivt

Ur de rättsfall där trovärdighetsbedömningen av en muntlig utsaga har varit av betydelse har jag skrivit ut de kriterier som tingsrätten eller hovrätten har använt sig av för att värdera beviset i större grupper efter kriterier. Därefter har de enskilda rättsfallens motiveringar placerats in under de kriterier som talat för trovärdigheten hos utsagan hos antingen den tilltalade, målsäganden eller ett vittne. Slutligen har jag placerat kriterierna i ordning efter mest frekvent använd i första hand, och i bokstavsordning i andra hand. Resultatet visas i tabell 1.

Tabell 1. Kriterier som inverkar positivt på trovärdigheten.

	2008:6	2008:40	2008:43	2008:54	2009:11	2009:13	2009:14	2009:20	2009:56	2009:81
<i>Trovärdigt intryck</i>	X	X	X			X		X		X
<i>Extern konstans*</i>	X	X		X		X			X	X
<i>Detaljrik</i>	X	X		X				X		
<i>Berättelsens kvalitet</i>			X					X		X
<i>Motiv till beljugande saknas</i>	X			X		X				
<i>Sakkunnigutlåtande**</i>					X		X			
<i>Berättelsen intryck av att vara självupplevd</i>		X								
<i>Brist på påverkan (uppkomstbetingelser)</i>	X									
<i>Detaljer som gör att berättelsen verkar självupplevd (unicitetskriteriet)</i>	X									
<i>Förklaring av osanna eller orimliga uppgifter</i>	X									
<i>Konstans</i>	X									
<i>Offersymtom, kongruens</i>	X									
<i>Uppgifter lämnade under ed</i>						X				

*Berättelsen stämmer överens med stödbevisning.

**Till styrkande av något som utsagespersonen hävdar.

4.1.2 Kriterier som inverkar negativt på trovärdigheten

Samma metod har använts för de kriterier som inverkar negativt på trovärdigheten som använts på kriterierna som talat för trovärdigheten. Rangordningen är likadan. Resultatet redovisas i tabell 2.

Tabell 2. Kriterier som inverkar negativt på trovärdigheten.

	2008:6	2008:40	2009:13	2009:29	2009:34	2009:36	2009:61	2009:81
<i>Orimliga uppgifter</i>	X			X				X
<i>Brist på extern konstans</i>						X		
<i>Brist på konstans</i>		X						
<i>Personlig bekantskap med den tilltalade</i>			X					
<i>Rätten kunde inte värdera bevisningen</i>							X	
<i>Sakkunnigutlåtande</i>					X			

5 Slutsatser

I det här avsnittet presenteras de slutsatser jag kommit fram till genom min undersökning av gällande rätt, vittnespsykologi och aktuell praxis.

1. Vilka processuella regler handlar om eller har betydelse för trovärdighetsbedömningen?

Min första frågeställning och syfte för denna uppsats var att försöka katalogisera de regler och den praxis som har betydelse för trovärdighetsbedömningen. Jag identifierade de regler i rättegångsbalken jag ansåg kan påverka trovärdighetsbedömningen direkt eller indirekt. Det gäller framförallt bevisvärderingsregler i RB, som stadgar vad och hur domaren får värdera trovärdighetsbevisning. Här ingår de regler som tillåter sakkunnigbevisning och de som tillåter karaktärsbevisning. I enlighet med den fria bevisvärderingens princip kan karaktärsbevisning tillåtas. EKMR:s regler om fair trial inverkar också vid trovärdighetsbedömningen, eftersom den tilltalade har en rätt att kunna motförhöra vittnen och föra fram bevisning. Bevisvärdet sänks i en utsaga om den tilltalade inte fått möjlighet att genom sin försvarare ställa frågor till målsäganden. Den tilltalade har rätt att föra fram karaktärsbevisning och försvarsadvokaten kan ställa ingående frågor till målsägande och vittnen. Olika processuella regler gäller för de olika aktörerna. Målsäganden och den tilltalade svär inte en vittnesed, vilket generellt gör att deras utsagor har lägre bevisvärde än ett vittnes. Den tilltalade historia bedöms inte efter sin trovärdighet på samma sätt som en målsägandes eller ett vittnes. Det är istället rimligheten i hans eller hennes uppgifter givet eventuell motbevisning. Det har att göra med att åklagarens gärningsbeskrivning måste vara bevisad utom rimligt tvivel. Domarreglerna kan vara grund för trovärdighetsbedömningen då det återfinns i lagboken och representerar ett nedärvt rättsmedvetande.

2. Vilka erfarenhetssatser använder sig domstolarna av för att undersöka en utsagas trovärdighet?

De erfarenhetssatser som domstolarna idag använder för att bedöma trovärdigheten i utsagor är sådana som är hänförliga till utsagesanalys och samlad domarerfarenhet. Det subjektiva intrycket av utsagespersonens trovärdighet ges fortfarande stort utrymme, och tycks vara lika viktig för trovärdighetsbedömningen som utsagan själv, trots att forskning visat att människors bedömning av sanningsenlighet tenderar att ha låg precision.

Min genomgång av publicerad praxis från hovrätterna under 2008 och 2009 visade det är sällan som en enskild berättelse är den enda bevisningen. Stödbevisning av någon form existerar oftast, och bidrar till att berättelsen kan värderas utifrån extern konstans. Genomgången har inte visat på några utmanade domslut ur ett rättssäkerhetsperspektiv. Det är givetvis omöjligt att veta *hur* den subjektiva, eller ”mjuka” trovärdighetsbedömningen gått till. Trovärdighetsbedömningen är en mycket omedelbar form av bevisvärdering och är svår att översätta till formuleringar i domskäl.

I de fall som ingick i undersökningen framstår det som att trovärdighetsbedömningen utförs enligt de kriterier som HD har fastställt, även om långt ifrån alla kriterier användes. I genomgången av rättsfall från hovrätterna var bevisprövningen vad gällde de hypotetiska rationalitetsresonemangen, och de allmänna erfarenhetssatserna ganska obefintliga. RH 2009:13 innehöll dock intressanta bevisvärderingsmetoder. Ed tenderade att öka en utsagas

tillförlitlighet, liksom personlig bekantskap med den anklagade tenderade att minska bevisvärdet för en utsaga. Inga hypotetiska rationalitetsresonemang fanns bland domskälen.

I enlighet med HD-praxis lades stor vikt vid stödbevisning som var kongruent med berättelsen (extern konstans). Med stödbevisning menar jag sådan slags svag stödbevisning, som mer är hjälpfakta för trovärdighetsbedömningen, än i de fall, där berättelsen kom att komma i skymundan av den starka stödbevisningen. Sakkunniga användes i bara ett av fallen. Något överraskande är dock att den intuitiva bedömningen av en persons trovärdighet gavs, i jämförelse, ett väldigt stort utrymme, och var det vanligaste kriteriet för trovärdighetsbedömningen. Det kan ha berott på att domstolarna tenderat att ”klumpa samman” sina olika kriterier till en och samma formulering. Inte i något fall användes kriteriet att berättelsen var lång, sammanhängande och klar, även om ordet ”klar” användes i ett fall som beskrivning av berättelsen (RH 2008:43). Andra formuleringar var ”lugnt och återhållsamt” (RH 2008:6) ”eftertänksamt och nyanserat” (RH 2009:81), ”sakligt och trovärdigt sätt” (RH 2009:20). Att två personer uppfattades som trovärdiga och var samstämmiga i sina vittnesmål medförde i ett fall inte att personen som åtalades för våld mot tjänsteman fälldes, på grund av att videoband från övervakningskameror som lätt kunnat säkras, hade raderats.

Angående sådana kriterier som talade *mot* en persons trovärdighet var dessa i minoritet. När de användes gjorde de det mest angående den tilltalades berättelse. Den tilltalades berättelse bevisprövas inte på samma vis som ett vittnes eller en målsägandes, och det är mest den tilltalades historia som det finns störst risk att misstro (åklagaren har ju genom sin förundersökning funnit starka skäl för att bevisningen kan ligga till grund för fällande dom), men det förekommer givetvis. I de flesta fallen handlar trovärdighetsbedömningen i sådana fall om att bedöma rimligheten i en invändning från en tilltalad i ett narkotikamål, om att personen inte hade uppsåt till vidare försäljning. En målsägande hördes enbart per telefon, vilket gjorde att rätten inte korrekt kunde bedöma tillförlitligheten i utsagan.

3. Vilka felkällor ur ett vetenskapligt perspektiv och nackdelar ur ett rättssäkerhetsperspektiv existerar potentiellt vad gäller domstolarnas trovärdighetsbedömning?

De nackdelar som existerar är att nämndemannakåren inte speglar befolkningen, har en större andel äldre medlemmar och färre andel personer med utländsk härkomst än befolkningen i stort, även om kåren är jämnt könsfördelad. Vittnespsykologiska experiment tenderar också att ge den intuitiva trovärdighetsbedömningen, som ges ett stort utrymme, ett lågt betyg i precision. Olika människor kan möjligen bedömas olika, i strid med en av de viktigaste rättsprinciperna i Sverige, den om allas likhet inför lagen. Utsagespersonens etnicitet kan medföra skillnader i bedömningen av hans eller hennes trovärdighet. Könet på domaren och könet på den tilltalade kan påverka strängheten i ett straff. Fördomar från domares sida om verklighetens beskaffenhet kan göra att vissa människor har svårare för att bli trodda i rätten på grund av att deras berättelse inte verkar rimlig. Det gäller till exempel offersymtom vid våldtäkter. Vissa kriterier av HD:s utsagesanalys saknar stöd i forskningen.

Då det gäller små barn kan dessa på grund av sin bristande språkutveckling och vetenskapens ganska stora oförmåga att bedöma tillförlitligheten i deras uppgifter, ha ett stort bevisunderläge.

4. Hur förbättrar processreglerna bedömningen av trovärdigheten i muntliga utsagor?

Det kontradiktoriska förfarandet medför att ett vittnes eller en målsägandes säkerhet på sina uppgifter kan prövas och att vittnets eller den målsägandens ord kan ställas mot den övriga bevisningen. Detta tillsammans med att ett vittne ger sin berättelse under straffansvar borde medföra att den låga precision med vilken människor förmår avgöra sanning eller lögn, inte är fullt lika relevant inför domstolen. Regler mot ledande frågor under det inledande förhöret gör att frågor som inbjuder till visst svar kan avvisas av rätten.

Olika regler gäller för de olika aktörer som ska bedömas. Vittnen ger sin utsaga under straffansvar. Samtliga utsagespersonernas berättelser jämförs med de berättelser de givit under tidigare förhör, för att avgöra konstans. Personerna hörs vanligen ”live” i rättssalen, vilket gör att rätten har omedelbar tillgång till bevispersonen. Utsagespersonerna korsförhörs, vilket i sig ger mer information än om de enbart ger sin berättelse med fria ord, och förhöret gör också att sanningsenligheten hos personen lättare kan upptäckas. Domstolarna använder vetenskapliga erfarenhetssatser, som i vissa fall har stöd i forskning för att bedöma trovärdigheten hos en utsaga. I vissa fall måste sakkunniga användas, då det gäller att bedöma trovärdigheten hos till exempel psykiskt sjuka eller barn som kan ha stora bevisunderlagen i och med sin omognad eller psykiska handikapp.

I och med nya regler kan överrätterna få tillgång till vittnesförhör vid överprövningen på ett bättre sätt än via den gamla tekniken då enbart ljudupptagningar användes. Större möjlighet finns också för parter och vittnen att delta under sammanträdet via videokonferens. Tidigare var upptagningar utanför förhandlingsforumet av mycket lägre bevisvärde än vad som nu kan åstadkommas med den bättre tekniken. Den moderna tekniken leder också till färre inställda mål, vilket rent praktiskt gör att trovärdighetsbedömningen blir bättre eftersom den ökar i kvantitet.

5.1 Avslutande synpunkter

Det kommer förhoppningsvis aldrig bli möjlighet att vare sig genom teknik eller andra metoder, på ett hundra procentigt tillförlitligt sätt avgöra om en människa talar sanning eller ljugar. Det skulle leda till en ovälkommen framtid, tror jag. Detta tillsammans med det höga beviskravet i brottmål, gör det svårt att fälla någon enbart på någon annans berättelse. Givetvis är det dock möjligt, och jag tror att processen är det bästa verktyget vi har för att komma fram till ett rättvist domslut. Förr i tiden användes tortyr eller gudsdomar för att nå fram till sanningen. Ända in på 1900-talet kunde instrumentet att sätta en sak på framtiden i svårare fängelse användas för att nå fram till en bekännelse. Ju starkare bevisvärde ett bevis har, desto större ansträngningar kommer processens aktörer troligen vidta för att säkra det. Nuförtiden är det kontradiktoriska förfarandet som är det viktigaste rättssäkerhetsinstrumentet. EKMR är gällande rätt i Sverige, och kommer troligen även i framtiden att påverka det svenska bevisföringsförfarandet. Karaktärsbevisning kommer säkerligen att bli vanligare, i och med HD-praxis på området. Det finns en uppenbar risk att utvecklingen i det hänseendet kan leda till en stor fokus på en målsägandes karaktär.

Vittnespsykologin höjdes en gång till skyarna som ett ofelbart instrument för att värdera tillförligheten i en berättelse, men betraktas numera med större försiktighet efter senare tiders rättsskandaler uppmärksammade i t.ex. JK-rapporten *Felaktigt dömda*, och HD har i sina domskäl uttryckt en varning för att alltför okritiskt lita på sakkunniga. Emellertid var den typ av vittnespsykologi som Trankell förordade, en sådan typ som skulle kunnat leda till korrekta

bedömningar i flera av de fall som kritiserades i JK-rapporten. En fullständig utredning av felkällor och alternativa hypoteser redan under förundersökningen kan troligen göra både att fler skyldiga kan fällas och att oskyldiga inte oriktigt fälls för brott. Här har åklagare och försvarare en viktig roll att fylla. Det höga beviskravet i brottmål gör att det blir en balans mellan rättstrygghet, eller medborgarnas krav på att känna sig säkra och fria från brott, och rättssäkerhet, eller trygghet från godtyckligt maktutövande från statens sida. Kan inte en utsaga värderas korrekt leder det till stora problem vid avvägningen, där ett intresse måste stå tillbaka för det andra, och det blir ett val mellan antingen god rättstrygghet eller hög rättssäkerhet.

Källförteckning

Offentligt tryck

NJA II 1943

Prop. 1951:165 *Godkännande av Sveriges anslutning till Europeiska konventionen om de mänskliga friheterna och de grundläggande rättigheterna.*

Prop. 1975/76:64 *med förslag till ändring i rättegångsbalken, m.m.*

Prop. 1980/81:13. *om polisens uppgifter, utbildning och organisation m.m.*

Prop. 1982/83:126 *om underrätternas sammansättning m.m.*

Prop. 1992/93:25 *om handläggning av brottmål efter rättspsykiatrisk undersökning m.m.*

Prop. 2004/05:45 *En ny sexualbrottslagstiftning.*

Prop. 2004/05:131 *En modernare rättegång - reformering av processen i allmän domstol.*

Prop. 2005/06:180 *Ett stärkt nämndemannainstitut.*

SOU 1938:44 *Processlagberedningens förslag till ny rättegångsbalk, II, Motiv m.m.*

SOU 1982:61 *Våldtäkt och andra sexuella övergrepp.*

SOU 1994:99 *Domaren i Sverige inför framtiden – utgångspunkter för fortsatt utredningsarbete.*

SOU 2001:14 *Sexualbrotten - Ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor.* [Elektronisk version]. Hämtad 2010-04-05 från <http://www.regeringen.se/content/1/c4/06/07/d0c64869.pdf>

SOU 2001:103 *En modernare rättegång.*

SOU 2007:26 *Alternativ tvistlösning.*

JuU 1986/87:25 *Om anslag till rättsväsendet.*

Åklagarmyndigheten. Utvecklingscentrum. RättsPM 2007:13. *Domstolarnas bevisvärdering i sexualbrottmål – en kartläggning.* [Elektronisk version]. Hämtad 2010-05-05 från http://www.aklagare.se/upload/Dokumentsamling/Informationsmaterial%20och%20nyhetsbrev/Bevisv%C3%A4rdering_sexualbrottm%C3%A5l.pdf

Rättsfall

NJA 1926 s. 575

NJA 1941 s. 412

NJA 1950 s. 382

NJA 1963 s. 555

NJA 1974 s. 221

NJA 1980 s. 725

NJA 1985 s. 496

NJA 1986 s. 821

NJA 1988 s. 40

NJA 1991 s. 83

NJA 1992 s. 446

NJA 1992 s. 532
NJA 1993 s. 68
NJA 1993 s. 616
NJA 1994 s. 268
NJA 1994 s. 678
NJA 1996 s. 509
NJA 1996 s. 649
NJA 2003 s. 323
NJA 2005 s. 712
NJA 2007 s. 547
NJA 2007 N 64
NJA 2009 s. 447
NJA 2009 s. 836

RH 95:82
RH 2008:6
RH 2008:40
RH 2008:43
RH 2008:54
RH 2009:11
RH 2009:13
RH 2009:14
RH 2009:15
RH 2009:20
RH 2009:29
RH 2009:34
RH 2009:36
RH 2009:56
RH 2009:61
RH 2009:81

Hovrätten för Västra Sverige dom 2009-09-02 i B 3375-09

Högsta domstolens dom 2009-05-25 i Ö 1370/08

Europadomstolens dom 25 nov. 1993 Holm v. Sverige

Europadomstolens dom 2 feb. 1996 John Murray v. Storbritannien

Europadomstolens dom 17 dec. 1996 Saunders v. Storbritannien

Europadomstolens domar 21 dec. 2000 Heaney och McGuinness v. Irland och Quinn v. Irland

Litteratur

Aamodt, M.G. & Custer, H. (2006). Who can best catch a liar? A meta-analysis of individual differences in detecting deception. *Forensic Examiner*, 15, 6-11.

Ahola, A.S, Christianson, S.Å. & Hellström, Å. (2009). Justice needs a blindfold: Effects of gender and attractiveness on prison sentences and attributions of personal characteristics in a judicial process. *Psychiatry, Psychology, and Law*, 16, supplement, 90-100.

- Ahola, A.S. Hellström, Å. & Christianson, S.Å. (2010). Is justice really blind? Effects on crime descriptions, defendant gender and appearance, and legal practitioner gender on sentences and defendant evaluations in a mock trial. *Psychiatry, Psychology, and Law*, 17, 304-324.
- Andersson, U. (2004). *Hans (ord) eller hennes*. Lund: Bokbox förlag.
- Blomkvist, C. (1987). *Försvaren*. Göteborg.
- Boëthius, M. P. (1981). *Skylla sig själv*. Stockholm: Liberförlag.
- Bolding, P. O. (1953). Sannolikhet och bevisvärdering i brottmål. *SvJT*, 305–338.
- Bond, C. F. Jr. & DePaulo, B.M. (2006). Accuracy of deception judgments. *Personality and Social Psychology Review*, 10, 214-234.
- Bond, C. F. Jr. & DePaulo, B.M. (2008). Individual differences in judging deception: Accuracy and bias. *Psychological Bulletin*, 134, 477-492.
- Bring, T., Diesen, C. & Wahren, A. (2008). *Förhör*. (3:e uppl.). Stockholm: Norstedts Juridik.
- Christianson, S.Å. (1992). Psykologisk expertis i rättssalarna – får vi ett bättre domslut? *SvJT*, 312-333.
- Christie, N. (1986). The ideal victim. I Fattah, E. A. (red). *From crime policy to victim policy. Reorienting the justice system*. London: MacMilan.
- DePaulo, B.M., Lindsay, J.M., Malone, B.E., Mulhnenbruck, L., Charlton, K. & Cooper, H. (2003). Cues to deception. *Psychological Bulletin*, 129, 74-118.
- Diesen, C. (1996). *Lekmän som domare*. Stockholm: Juristförlaget.
- Diesen, C., Lernestedt, C., Lindholm, T. & Pettersson, T. (2005). *Likhet inför lagen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Diesen, C. (2008). Juridiska perspektiv på bevisvärdering. I P.A. Granhag, & Christianson, S.Å. (red.) *Handbok i rättspsykologi*. Stockholm: Liber.
- Diesen, C. (2008/09). HD tillåter karaktärsbevisning. *JT*, 86-99.
- Diesen, C. & Sutorius, H. (1999). *Sexuella övergrepp mot barn. Den rättsliga hanteringen*. Expertrapport till Socialstyrelsen.
- Ekelöf, P. O. & Edelstam, H. (2002). *Rättegång. Första häftet*. (8:e uppl.). Stockholm: Norstedts juridik. Cit Ekelöf.
- Ekelöf, P. O., Edelstam, H. & Heuman, L. (2009). *Rättegång. Fjärde häftet*. (8:e uppl.). Stockholm: Norstedts juridik. Cit Ekelöf.
- Ekelöf, P.O., Edelstam, H., & Boman, R. (1998). *Rättegång. Femte häftet*. (7:e uppl.). Stockholm: Norstedts juridik. Cit Ekelöf.
- Ekström, S. (2002). *Trovärdighet och ovärdighet. Rättsapparaten hanterande av kvinnors anmälan av våldtäktsbrott Stockholm 1946-1950*. Hedemora: Gidlunds.
- Felaktigt dömda. *Rapport från JK:s rättssäkerhetsprojekt*. Visby: eddy.se.
- Fitger, P. (1992). Om eder. I *Festskrift till Per Olof Bolding*. Stockholm: Juristförlaget.
- Fitger, P. & Mellqvist, M. (2002). *Domstolsprocessen. En kommentar till rättegångsbalken*. Stockholm: Norstedts Juridik.

- Granhag, P. A. & Ask, K. (2008). Psykologiska perspektiv på bevisvärderingen. I P.A. Granhag, & Christianson, S.Å. (red.) *Handbok i rättspsykologi*. Stockholm: Liber.
- Greenberg, J. & Wursten, A. (1988). The psychologist and the psychiatrist as expert witnesses: Perceived credibility and influence. *Professional Psychology: Research and Practice*, 19, 373-378.
- Gregow, T. (1996). Några synpunkter på frågan om bevisprövning och bevisvärdering i mål om sexuella övergrepp mot barn. *SvJT*, 509-523.
- Hellner, J. (1994). *Rättsteori. En introduktion*. (2:a uppl.). Stockholm: Norstedts Juridik.
- Hemming-Sjöberg, A. (1950). Om ledande frågor vid vittnesförhör. *SvJT*, 573-584.
- Heuman, L. (1986). Otillåtna inskränkningar av bevisföringen och bevisvärderingen. *Advokaten*, 40-54.
- Heuman, L. (2004/05). Domarens och åklagarens skyldighet att vara objektiva. *JT*, 42-60.
- Inger, G. (1997). *Svensk rättshistoria*. (4:e uppl.). Malmö: Liber Ekonomi.
- Jareborg, N. (2002). *Scraps of penal theory*. Uppsala: Iustus.
- Karon, B. P. & Widener, A. J. (1998). Repressed memories: The real story. *Professional Psychology: Research and Practice*, 29, 482-487.
- Köhnken, G., Schimossek, E., Aschermann, E. & Höfer, E. (1995). The cognitive interview and the assessment of the credibility of adult's statements. *Journal of Applied Psychology*, 80, 671-684.
- Lambertz, G. (2009). Kvalitetssäkring i brottmål. *SvJT*, 1-14.
- Leijonhufvud, M. & Wennberg, S. (2005). *Straffansvar*. (7:e uppl.). Stockholm: Norstedts Juridik.
- Lindgren, M., Pettersson, K-Å. & Hägglund, B. (2001). *Brottsoffer. Från teori till praktik*. Stockholm: Jure.
- Loftus, E. F. (1993). The reality of repressed memories. *American Psychologist*, 48, 518-537.
- Lundstedt, A. (1950). Om domars avfattning. *SvJT*, 663-674.
- Mann, S., Vrij, A. & Bull, R. (2004). Detecting true lies: Police officer's ability to detect suspect's lies. *Journal of Applied Psychology*, 89, 137-149.
- Olivecrona, K. (1968). *Rättegången i brottmål*. Stockholm: Norstedts.
- Porter, S., Campbell, M.A., Stapleton, J. & Birt, A.R. (2002). The influence of judge, target, and stimulus characteristics on the accuracy of detecting deceit. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 34:3, 172-185.
- Schelin, L. (2007). *Bevisvärdering av utsagor i brottmål*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Severin, B. (1983). Vittnespsykologin av idag. *SvJT*, 57-64.
- Sjöholm, E. (1988). *Sveriges medeltidslagar*. Lund.
- Stening, A. (1975). *Bevisvärde*. Uppsala: Liber.
- Sutorius, H., & Kaldal, A. (2003). *Bevisvärdering vid sexualbrott*. Stockholm: Norstedts juridik. Cit. Sutorius
- Svensson, P. (1995). *Skymningslandet*. Bjästa: CeWe-förlaget.

- Strömwall, L.A., Hartwig, M. & Granhag, P. A. (2008). Lögnens psykologi. Kroppsspråk, utsagesanalys och polygrafter. I Granhag, P. A. & Christianson, S.Å. (red). *Handbok i rättspsykologi*. Stockholm: Liber.
- Thorén, E. (1926). *Juristen. Handbok i svensk lagfarenhet*. Stockholm: Hökerberg.
- Trankell, A. (1956). Trovärdighetsanalys. *SvJT*, 81-101.
- Trankell, A. (1961). *Magi och förnuft i människobedömning*. Stockholm: Bonniers.
- Trankell, A. (1967). Vittnespsykologins arbetsmetoder. Liber: Stockholm.
- Vrij, A. (2005). Criteria-based content analysis. A qualitative review of the first 37 studies. *Psychology, Public Policy, and Law*, 11, 3-41.
- Vrij, A., Akehurst, L., Soukara, S. & Bull, R. (2004). Let me inform you how to tell a convincing story: CBCA and reality monitoring scores as a function of age, coaching, and deception. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 36:2, 113-126.
- Wiklund, N. (1999). Oskyldigt dömda: erfarenheter och lärdomar. *SvJT*, 562-567.

Studentuppsatser

- Willén, R. M. (2009). *Interners lögner och sanningar om brott – En utvärdering av Högsta domstolens utsagesanalytiska metod*. Psykologi. Göteborgs universitet.

Elektroniska källor

- Advokatsamfundets regler om god advokatsed. Med kommentarer. *Advokatsamfundet*. [Elektronisk version]. Hämtad 2010-04-02 från http://www.advokatsamfundet.se/Documents/Advokatsamfundet_sv/Advokatetik/Antagen_Kommentar_slutlig%203_.pdf